

Tartu Ülikool
Sotsiaal- ja haridusteaduskond
Haridusteaduste instituut
Koolieelse lasteasutuse õpetaja õppekava

Kaidi Maisväli

TUNNETE MÕISTMINE EMPAATIA ILMINGUNA
4-6 AASTASTE LASTE NÄITEL
bakalaureusetöö

Juhendaja: Inger Kraav

Läbiv pealkiri: Kaaslaste tunnete mõistmine

KAITSMISELE LUBATUD

Juhendaja: Inger Kraav (PhD)

.....
(allkiri ja kuupäev)

Kaitsmiskomisjoni esimees: Pille Villems (MA)

.....
(allkiri ja kuupäev)

Tartu 2013

Resümee

Käesoleva bakalaureusetöö „Tunnete mõistmine empaatia ilminguna 4-6 aastaste laste näitel“ eesmärgiks on anda ülevaade vägivallatu suhtlemise meetodist, empaatiast ja nende omavahelisest seosest. Antud valdkonnale keskendumine on aktuaalne, sest tänapäeval on palju lapsi, kes pole kogenud empaatiat ja see võib neile tulevikus negatiivselt sõprussuhete loomisel mõjuda. Töös lähtuti kolmest empaatia arendamise vaatenurgast: vanemate, õpetaja ja eakaaslaste mõjul.

Töös keskendutakse eelkõige empaatialle ja selle arendamisele, sest eelnevates vägivallatu suhtlemise kontekstiga töödes ei ole sellele pööratud palju tähelepanu. Perlovi (2011) bakalaureusetöö Vägivallatu suhtlemise meetodi katsetamine 5-6 aastaste laste rühma näitel keskendus eelkõige vägivallatule suhtlemisele, mitte niivõrd väga empaatialle, mis on ka selle juures väga oluline. Tulemuste saamiseks viidi läbi tegevusuuring ning andmeid koguti nukuintervjuu käigus.

Käesolevas töös loodab autor saada kinnitust, et eelkooliealised lapsed mõistavad kaaslaste tundmusi ja tundeid. Peamiselt toetutakse Rosenbergi mõtetele ja uurimustele, kes on Vägivallatu Suhtlemise Keskuse haridusteenistuse asutaja ja direktor. Kuna selle meetodi juurde kuuluvad vaatlus, tunne, vajadus ja palve, siis toetutakse töös ka Maslow (2007) mõtetele inimese vajaduste hierarhiast.

Uurimistulemused andsid kinnitust, et eelkooliealised lapsed mõistavad kaaslaste tundmusi ja tundeid.

Võtmesõnad: vägivallatu suhtlemine, empaatia areng ja arendamine lastel, kaaslaste tunnete mõistmine.

Understanding Feelings and Empathy
on the Example of a Group of 4 to 6 Year-Old Children

Abstract

The aim of this Bachelor's thesis titled "Understanding Feelings and Empathy on the Example of a Group of 4 to 6 Year-Old Children" is to give an overview of the method of Nonviolent Communication, empathy and their mutual relationship. Focusing on this field is topical because there are many children today who have not experienced empathy, and this could have a negative impact on their ability to make friends in the future. Three areas of developing empathy were focused on –the influence of parents, teachers and peers.

The primary focus of the thesis is on empathy and its development, as it has not gotten enough attention in previous works dealing with Nonviolent Communication. Perlov's Bachelor's thesis (2011) on testing the Nonviolent Communication method among 5 to 6 year-old children focused primarily on nonviolent communication; empathy, which is an extremely important part of it, was discussed to a lesser extent. An activity study was carried out in order to obtain results and the data was collected over the course of a puppet interview.

The author of this thesis hopes to answer the questions of if and how empathy is important in nonviolent communication between children and confirm whether preschool-aged children are able to comprehend the feelings and emotions of their peers. The main focus will be on the ideas and research of Marshall Rosenberg, the founder and director of educational services of the Center for Nonviolent Communication. Since the method focuses on observation, feelings, needs and requests, Maslow's hierarchy of needs (2007) is also relied upon in the thesis.

The study results confirmed that preschool-aged children understand the feelings and emotions of their peers.

Keywords: Nonviolent Communication, empathy in children and its development, comprehending the feelings of peers.

Sisukord

Resümee.....	2
Abstract.....	3
Sissejuhatus.....	5
Vägivallatu suhtlemise olemus.....	5
<i>Vaatlus</i>	6
<i>Tunne</i>	7
<i>Vajadused</i>	8
<i>Palve</i>	8
Empaatia areng ja arendamine lapsel.....	9
<i>Lapse empaatia arendamine perekonnas</i>	11
<i>Lapse empaatia areng koos eakaaslastega</i>	12
<i>Lapse empaatia areng ja arendamine õpetaja poolt</i>	13
Empaatia areng vägivallatus suhtlemises.....	15
Metoodika.....	16
<i>Valim</i>	17
<i>Protseduur</i>	17
<i>Mõõtevahendid</i>	18
Tulemused ja arutelu.....	18
Tänu sõnad.....	24
Autorsuse kinnitus.....	24
Kasutatud kirjandus.....	25
Lisad.....	

Sissejuhatus

Laste hulgas esineb sageli vägivaldset käitumist ja suhtlemist ning seda ka juba eelkoolieas. Vägivald ei avaldu ainult tegudes, vaid ka sõnades. Selleks, et lapsed oleksid empaatilisemad ja mõistaksid üksteist paremini, on vaja kõigepealt empaatiat lapse kasvukeskkonnas. Kohad, kus laps peaks eelkõige empaatiat tunnetama ja saama, on kodu ja lasteaed. Just nimelt perekonnaga lähisuhetes olles õpib laps arvestama teiste tunnete, vajaduste, palvete ja soovidega. Need neli komponenti on ka Rosenbergi (2005) loodud vägivallatu suhtlemise meetodi põhiosad. Oluline roll on ka õpetajal, kes saab lapse väärtushinnanguid mõjutada ja kujundada. Empaatiat eeldab kaastundlikku ja hoolivat suhtumist ning käitumist kaaslaste suhtes. Ka eakaaslased on need, kes on empaatiat arengus ja selle arendamisel väga olulised. Sageli määrab lapse käitumise ja suhtumise teistesse just eakaaslaste suhtumine ümbritsevasse. Lapsed võtavadki sageli oma eeskujudeks eakaaslaseid.

Antud töö eesmärgiks on anda ülevaade vägivallatu suhtlemise meetodist, empaatiast ja nende omavahelisest seosest ning sellest, kuivõrd esineb eelkooliealiste laste hulgas empaatilist käitumist ja suhtumist ning kuidas lapsed tajuvad kaaslaste tundeid.

Vägivallatu suhtlemise olemus

Vägivallatu suhtlemine (*nonviolent communication*) on Rosenbergi (2005) loodud keelel ja suhtlemisoskustel baseeruv meetod, kus ühel tähtsal kohal on empaatiavõime arendamine. Vägivallatu suhtlemine (VVS) on meetod, mis rajaneb käsitlusele, et iga inimese vajadused on võrdväärselt olulised. Rosenberg (2005) ütleb, et selle suhtlemis- ja elamisviisi õppimisel ei ole esmatähtis mitte mudel või sõnad, vaid vaja on teadvustada olulisi erinevusi ja need tõeliselt läbi tunnetada ning omaks võtta. Vägivallatu suhtlemise meetod töötati välja juba 1963 aastal. Selleks, et VVS levitada ka mujal maailmas, asutas Rosenberg 1994. aastal Vägivallatu Suhtlemise Keskuse. Tänapäevaks on VVS aktiivne enam kui 65 riigis üle maailma (www.cnvc.org).

Vägivallatu suhtlemise meetod sisaldab endas väga sügavat humanistlikku filosoofiat ja väga praktilisi igapäevaelus vajaminevaid oskusi, loomaks võrdväärsel partnerlusel rajanevaid suhteid lastega. Oma vanadest mõttemudelitest ja käitumismustritest teadlikuks saamine ning nende uutega asendamine nõuab aega, energiat, pühendumist ja enesedistsipliini (Kahju, 2007). Tänu vägivallatu suhtlemisele kuuleme iseenda ja ka teiste sügavamaid

vajadusi. VVS meenutab seda, mida inimene niigi teab: see on hea tunne, mida saab teiste inimestega suheldes. Rosenberg (2005) ütleb, et teiste kuulamine on võti suhtlemiseks, kaasatundmiseks ja mõistmiseks. Samuti on oluline mõista ise enda tundeid, mitte lasta ainult teistel seda teha. Vägivallatul suhtlemisel on kaks tähtsat komponenti: iseenda aus väljendamine ja teiste kuulamine empaatilisel. Mõlemaid väljendatakse läbi vaatluse, tunnete, vajaduste ja palvete.

Kasvatuses saab läbi ilma karistamiseta. Mittekaristamine funktsioneerib paremini läbi põhjus-tagajärg-kogemuse. Lapsele tuleb sisendada, et iga tegevusega kaasneb tagajärg-kas meeldiv või ebameeldiv. See avaldub ka suhtlemises teistega (Kopietz, Sommer, 1999).

Vaatlus. Vägivallatu suhtlemise meetodi tähtis osa on teise inimese vaatlemine. Vaatlus on VVS-i tähtis osa, millega püütakse selgelt ja ausalt väljendada oma suhtumist teistesse. Paljudel inimestel on keeruline vaadelda inimesi ja nende käitumist ilma hukkamõistu või kriitikata. Kindlasti on oluline vaatluse eraldamine hindamisest. Kui need kaks ühendada, võidakse kuulda meie sõnades kriitikat ja meile hakatakse vastu (Rosenberg, 2005).

Vaatlused võivad olla planeerimata ja planeeritud. Esimene neist on ta näiteks sel juhul, kui vaadelda lapse käitumist konfliktisituatsioonis, teine aga on näiteks siis, kui vaadeldakse teadlikult pikema aja vältel konkreetset last (Männamaa, 2008). Vaatluse käigus jälgitakse seda, mis antud olukorras toimub või mida üksteisele öeldakse (Rosenberg, 2005).

Teivelaar (2010) rõhutab, et peab arvestama eri kultuuriga inimeste empaatiliste reaktsioonidega ja sellest tulenevalt pole erinevatest kultuurikeskkondadest pärit inimeste vaatlusandmed empaatia osas ühesugused. Ka Männamaa (2008) toob välja, et loomulikus keskkonnas käitumine erineb tavaliselt palju võõras keskkonnas toimuvast.

Lastel on teatavad kaasasündinud isiksuseomadused, mis määravad olulisel määral nende suhtlemisviisi ümbritseva maailmaga. Loomulikult on iseloomu avaldumises oluline ka keskkond, kuid teatud tüüpi iseloomu omadusi, nagu näiteks temperament, on kaasasündinud. Inimestesse on just kui programmeeritud elule reageerimise suund, mis põhjustab häbelikkust, agressiivsust, rõõmsameelsust, depressiooni, jutukust, kontrollihimu ja mitmeid teisi omadusi (Littauer, 2011). Ka juba väikelaps vaatlleb enesele tahtmatult ümbritsevaid kaaslasti ning läbi vaatluse tajub ka turvatunnet (Hearn et al., 2011). Ka autor peab oluliseks pakkuda juba imikueas olevatele lastele hoolivust, et laps tunneks end turvaliselt.

Tunne. Oma tundmuste väljendamisele aitab kaasa pigem kindlatele emotsioonidele viitavate kui ähmaste ja üldiste sõnade kasutamine. Näiteks kui me ütleme: „Ma tunnen ennast hästi, „võib sõna „hästi“ tähendada „õnnelikult“, „erutatud“, „kergendatud“ jne. Sellised sõnad nagu „hea“ ja „halb“ raskendavad kuulajal kontakti saamist sellega, mida me tegelikult tunneme. Kui lubame olla oma tundeid väljendades haavatavad, võib see aidata kaasa konfliktide lahendamisele. VVS eraldab tõeliste tundmuste väljendamise sõnadest ja väljenditest, mis kirjeldavad mõtteid, hinnanguid ja interpretatsioone (Rosenberg, 2005). Näitena tõi Rosenberg (2005) situatsiooni, kus tema ema võttis osa seminarist, kus teised naised arutasid tunnete hirmuäratavusest. Äkki tõusis ta ema püsti ja lahkus ruumist ega tulnud pikka aega tagasi. Lõpuks ilmus ta kahvatuna välja ning Rosenberg küsis grupi juuresolekul ema tunnete kohta, mille peale ta vastas: „Ma sain just aru ühest asjast, mida on väga raske endale tunnistada. Ma sain äkki aru, et olen olnud kolmkümmend kuus aastat su isa peale vihane, kuna ta ei ole minu tundeid mõistnud ning sain aru, et ma ei ole seda talle kordagi selgelt öelnud.“ Rosenberg (2005) tõi lisaks kommentaarina välja, et ta ei mäleta ka ühtegi korda, mil ta ema oleks otse öelnud, mida ta vajab ja tunneb. Põhjus selleks oli küllap see, et ta ema oli pärit vaesest perest ning seetõttu ei olnud võimalik tal asju saada, mida lapsed ikka tahavad. Vastus tüdrukule oli alati ühesugune: „Sa ei tohi seda tahta, sa ju tead, et me oleme vaesed. Kas sa oled enda arvates ainus pere liige?“ Sellistest reageeringutest tekkiski ta emal reaktsioon oma tundeid alla suruda ka edaspidi.

Lapsed ei peaks kogema emotsioonide vääritimõistmist, sest selle tagajärjel võib nende enesekindlus jäädavalt kahju saada. Kui lapsed hakkavad kahtlema oma õiguses tunnete, hakkavad nad väga tihti kahtlema ka oma õiguses eksisteerida (Lindfield, 2003).

Rosenberg (2005) rõhutabki, et oluline on võtta vastutust ka oma tundmuste eest. Sageli ei öelda ainult positiivseid asju, vaid öeldakse ka halva sisuga mõtteid. Negatiivse sõnumi kuulamiseks on neli võimalust: iseenda süüdistamine, teiste süüdistamine, iseenda tunnete ja vajaduste tunnetamine ja teiste tunnete ja vajaduste tunnetamine. Põhiliseks süütundest ajendatuse väljenduseks on aga omistada vastutus iseenda tunnete eest teistele. Tähtis on aru saada negatiivsetest emotsioonidest nagu viha, kurbus, lein ja pettumus ning kui oluline on osata nendega toime tulla. Lindfield (2003) toob välja, et kui julgustada lapsi vastutama oma tundmuste eest, siis tuleb vajaduse korral olla ka valmis aidata neil õppida ja harjutada väljendamise turvalisi ja konstruktiivseid viise.

Eelkooliealiste laste puhul on üldiselt asi selgemini mõistetav. Nimelt eristavad nad teise inimese välise käitumise järgi (kui inimene naerab, järelikult on rõõmus). Samuti vajavad lapsed täiskasvanu suunamist mõistmaks, et inimesed tunnevad ja mõtlevad erinevalt (Saat, 2004).

Vajadused. Inimest motiveerib midagi tegema vajaduste rahuldamine. Kõige paremini iseloomustab seda Maslow vajaduste püramiid, mille kohaselt on vaja kõrgemate astmete vajaduste rahuldamiseks täita kõigepealt esimesed astmed. Põhivajadused saab jaotada kolme rühma: füsioloogilised, sotsiaalsed ning psühholoogilised. Vägivallatu suhtlemise kontekstis viitavad vajadused sellele, mis on inimestes kõige elavam: tuumväärtused ja sügavaimad inimlikud igatsused (Maslow, 2007). Ilma vajadusteta ei saa inimesed elada. Paraku ei suuda ega oska kõik inimesed oma vajadusi sõnadesse panna (Rosenberg, 2005).

Maslow (2007) järgi on kartlikkus, hirm, kartus, ärevus, pinge, närvilisus ja pabin turvalisuse vajaduse pärssimise tagajärjed. Ükskõik, mis sõnu nende kohta kasutada, on iseloomulik sarnasus end turvaliselt tunda. Samuti on ka teiste põhiliste tundmuslike vajadustega nagu kuuluvuse, armastuse, austuse ja enesearmastuse järele. Nende vajaduste rahuldamine aitab kaasa helluse, eneseaustuse, enesekindluse või kaitstuse kujunemisele. Ja nagu ütleb selle kohta Rosenberg (2005), et teistele antavad hinnangud, kriitika, diagnoosid ja tõlgendused on kõik meie enda rahuldamata vajaduste muundunud väljendused. Kui väljendada oma vajadusi hinnangute, tõlgenduste ja kujutluste abil, siis kuulevad teised selles tõenäoliselt kriitikat. Paraku ei ole enamikku meist õpetatud mõtlema vajaduste keeles. Kui meie vajadused on rahuldamata, leitakse probleem tavaliselt teistes inimestes.

Palve. Vägivallatu suhtlemise meetodi viimaseks osaks on palve. Selleks, et inimese tunded saaksid rahuldatud, tulebki esitada palve (Rosenberg, 2005). Väljendades mõnes olukorras oma tundeid, ei pruugi teine sellest aru saada. Seepärast ongi oluline, et kui inimene esitab palve, siis on see positiivses tegevuskeeles, mitte negatiivses ehk väljendada tuleb seda, mida inimene palub, mitte seda, mida ta ei palu (Rosenberg, 2005). Mida selgemalt oma soove väljendada, seda suurem tõenäosus on, et neid ka täidetakse. Rosenberg (2005) usub, et kui inimene teist kõnetab, loodab ta alati midagi vastu saada. Selleks võib olla lihtsalt empaatiline kontakt- verbaalne või mitteverbaalne tunnustus sellele, et öeldud sõnu on mõistetud.

Palve juurde kuulub ka öeldu peegeldamine. Tavaliselt loodetakse verbaalsete vihjete abil selgeks teha, kas öeldut vihjet on mõistnud nii nagu soovitakse. Kui selles ei olda kindel, tuleb paluda teisel öelda, kuidas tema öeldust aru sai (Rosenberg, 2005).

Empaatia areng ja arendamine lapsel

Vägivallatu suhtlemise osad on ka enda aus väljendamine ja empaatiline vastuvõtmine. Eneseväljendamisel tuleb mõelda ka selle peale, kuidas kasutada vaatlust, tunnet, vajadust ja palvet teiste mõistmiseks ehk „empaatiliseks vastuvõtmiseks“ (Rosenberg, 2005). Tänapäeval kasutatakse sõna „empaatia“ sageli. See on teisele inimesele kaasa elamine, tema mõistmine ja tema emotsioonide tunnetamine. Empaatia võib tugineda ratsionaalsest kogemusest tulenevale mõistmisele. Hästi iseloomustab seda teise mõistmine tänu sellele, et ise on midagi samalaadset läbi kogetud (Stephens, 2008). Scotland (2001) toob välja, et empaatia on kõigi positiivsete sotsiaalsuhete alus. Teivelaur (2010) aga kirjutab, et empaatilised reaktsioonid on valikulised ja tekivad lähedaste inimeste suhtes. Teivelaur (2010) tõi välja Piaget tähelepanekuid lapse psühholoogilise arengust. Neid lugedes ilmnes, et empaatiavõime ei teki kohe, vaid laps peab olema läbinud teatud arengu staadiumid, et olla valmis end asetama teise inimese olukorda.

Lapse empaatia arengut käsitledes ongi üks olulisemaid teadlasi J. Piaget, kes oli pühendunud lapse mõtlemise ja teadmiste omandamise uurimisele, kuid selle kõrval vaatles ta ka teisi aspekte (2006, viidatud Teivelaur, 2010 j). Piaget (2006, viidatud Teivelaur, 2010 j) kirjutas, et laps on võimeline varakult intropaatiaks (kr *patia* tunne, ld *intro* liikumine sissepoole).

Arusaamine, et kaaslastel võib olla asjadest teine nägemus ja erinev vaatenurk, viitab ka sellele, et laps ei mõtle ainult enesekeskselt, vaid omab teatud määral empaatiavõimet. Berk rõhutab (2006, viidatud Teivelaur, 2010 j), et 1-2 aastasel ilmneb lapsel empaatia, sest siis ta eristab end ümbritsevast, saab aru, et teiste emotsionaalsed reaktsioonid võivad erineda tema enda emotsioonidest. Berk (2006, viidatud Teivelaur, 2010 j) toob näite, et kui ema nuttis, võttis 21 kuune laps emast kinni, häälitsetes trööstivalt, püüdis oma ema lohutada nukuga ja siis pöördus abi saamiseks lähedal oleva eksperimentaatori poole.

Empaatia pärsib tugevalt agressiivset käitumist. Viimastel aastakümnetel tehtud uurimused noorte agressiivse käitumise kohta kinnitavad ka juba eelmisel sajandil tehtud uurimusi, kus selgusid, et agressiivsust ei esine mitte ainult füüsiliselt, vaid ka kaudselt ja

verbaalselt. Agressioon võib olla otsene nagu näiteks ähvardamine, röökimine, solvamine, narrimine, tõukamine või siis kaudne. Kaudse agressiooni all mõistetakse tuntud sotsiaalse agressioonina või agressioonina suhtlemisel ja suhetes, nagu vältimine, ignoreerimine, tagarääkimine. Uurimisandmed näitavad, et tüdrukud ilmutavad poistega võrreldes kõrgemat kaude agressiooni määra igas eas ja kaudse agressiooni määr suureneb vanuse kasvades nii poistel kui ka tüdrukutel (Niiberg, Linnas, 2007).

Saphiro (2002) väidab, et 1-2 eluaasta vahel algab lastel empaatia staadium, kus nad hakkavad mõistma enda ja teiste emotsioonide erinevust. Ta toob välja ka arvamuse, et osa lapsi on sündinud suurema empaatiavõimega kui teised.

Tavakasutuses on empaatial kaks väljundit (Niiberg, 2011).

1. kuidas ja mil määral tunneb ning tajub inimene teise inimese emotsioone;
2. kuidas ja mil määral tajub inimene kaasinimeste emotsioone ning tunnetab neid enda omadena.

Rosenberg (2005) toob välja olulise aspekti, mis seisneb selles, et empaatiliseks olemiseks vajab inimene samuti empaatiat. Kui tunnistada avalikult, et kurnatus takistab olemast empaatiline, siis võib just teine inimene olla see, kes pakub seda empaatiat, mida vajatakse. Teinekord tuleks aga pöörata tähelepanu iseendale ja pakkuda endale „empaatilist esmaabi“ ning kuulata end nagu tehakse teiste puhul.

Ladd (2005) on erinevate uurimuste põhjal kokku võtnud, et lapsed, kes paremini tunnevad ära kaaslaste tundeid ning reageerivad neile kooskõllalisemalt, käituvad suhtlemisolukordades palju kohasemalt ja seega on neil väiksem tõrjutuse või muude sotsiaalsete probleemide kujunemise risk.

Empaatia arenemise soodustamiseks on oluline ka lapse empaatiline kasvukeskkond. Kui vanemad julgevad emotsioone välja näidata ja neid mõista, saab ka laps aru, et selline käitumine on normaalne. Empaatiliseks olemiseks on vaja teisi ja ka ennast mõista ning osata emotsioone välja näidata.

Laps muutub empaatiliseks, kui temaga kas või raamatutegelastest rääkida. Nende tunnete rääkimisest on abi, kuid lapse empaatia arendamisel on kõige tähtsam aidata tal rääkida tema enda tunnetest. Empaatia aluseks ongi teadlikkus oma tunnetest. Lastega nende tunnetest rääkimine mitte ainult ei hõlbusta neil tunnete paremat mõistmist, vaid näitab ka, et tunded on tähtsad ning et neid koheldakse kaastundega (Madorsky Elman, Kennedy-Moore, 2005).

Lapse empaatia arendamine perekonnas. Lapsed omandavad emotsionaalse käitumise mustri oma perekonnalt (Teivelaur, 2010). Berk (2006, viidatud Teivelaur, 2010 j) pööras tähelepanu ka lapse karistamisele ja leidis, et lapsed, keda on juba varajases east peale karistatud, ei ilmuta võimet empaatiaks.

Erinevad kasvatustiilid sunnivad last maailma erinevalt tunnetama, mõtlema, käituma ja emotsionaalselt reageerima. Sellest oleneb ka empaatilisus, kas tekib soov hakata tunnetama end teise inimese rollis, temale kaasa tundma või pigem tõmbuda ebageeldivast keskkonnast endasse ja arvestada vaid oma soovidega. Scharfe (2000, viidatud Teivelaur, 2010 j) kirjutab, et peredes, kus selle liikmed on emotsionaalselt ekspressiivsed ning väljendavad avalikult nii positiivseid kui negatiivseid emotsioone, tunneb laps raskusteta ära erinevaid emotsioone. Hetherington, Parke (2003) andmeil soosivad vanemad eriti oma väikeste tütarde emotsionaalset väljendust, sest nende emotsionaalsed ilmingud on poistest vähem äratuntavad. Arvatakse, et see on ka üheks põhjuseks, miks tüdrukutel on poistest rohkem arenenud just verbaalne väljendusoskus. Feshbach & Roe (1968), Hoffman (1977) jt uuringute tulemused näitavad, et nii tüdrukutel kui naistel on empaatiavõimet rohkem kui poistel ja meestel. Seega naissugupoolel peaks olema rohkem eeldusi teistest emotsionaalselt ja kognitiivselt arusaamiseks. Samuti on vanemate negatiivne väljendus vastastikusel seoses laste isikliku tegevust pärssiva pingeseisundiga ja seda seost peetakse eelkõige just tüdrukutega (Valiente et al., 2004). Emad kipuvad poistega vähem suhtlema kui tüdrukutega ning võib-olla just sel põhjusel on viieaastaste tüdrukute sõnavara enam kui kolmandiku võrra rikkam sama vanade poiste omast. Ka tüdrukute mäng on sotsiaalsem: mäng nukuga, ema, arsti, õpetaja, poemüüja matkimine. Poisid istuvad sageli üksinda ja mängivad omaette (Niiberg, Linnas, 2007).

Lapse arengut mõjutab kogu perekonna suhtlusring. Teadlased kinnitavad, et inimestel, kes on lapsepõlves suhelnud suurema hulga heasoovlike täiskasvanutega, on kujutlused enda kohta täpsemad. Peresõpru valivad ja nendele annavad hinnanguid just vanemad (Niiberg, Linnas, 2007).

Faber ja Mazlish (2011) toovad välja, et vanemad ei tohi lapsi võrrelda, sest see soosib pingeid laste endi vahel. Selle tagajärjel võivad aga lapsed hakata teineteise vastu suhtuma vaenulikult ning hakata üksteisele halvasti ütlema. Ka kiitev võrdlus võib pahandusi kaasa tuua.

Lapsed vajavad rohkesti praktikat ja juhendamist õppimaks mõistma teiste inimeste tundeid. Ehkki neil läheb selle oskuse täielikuks omandamiseks kaua aega, saab hakata neile empaatiat õpetama juba imikueas. Näiteks võtta beebi käsi ja öelda: „Nii hea“ ning näidata talle, kuidas pöske õrnalt paitada, on see esimene samm näitamaks, missugust kohtlemist teised ootavad. Nelja-aastane ei suuda veel täielikult aru saada oma noorema venna soovist koos temaga mängida, kuid ta võib õppida, et temalt oodatakse teistega koos mängimist ning asjade jagamist ning et vastasel juhul hakkab ta vend nutma. Laps adub, kui osutada tema tihkuvale õele-vennale ja öelda: „Vaata, ta on solvunud“ (Madorsky Elman, Kennedy-Moore, 2005).

Empaatiavõimetus antakse mõnikord, ehk isegi üsna sageli edasi ühelt põlvkonnalt teisele: julmi vanemaid on nende endi vanemad lapsepõlves julmalt kohelnud. See kõik on valusas kontrastis empaatiaga, mida väljendavad lapsed, kelle vanemad on hoolivad ning õpetavad oma lapsi teiste pärast muret tundma ja mõistma, milliseid tundeid õelus teistes tekitab (Niiberg, Linnas, 2007).

Lapse empaatia arenemine olles koos eakaaslastega. Empaatia kujunemisel on tähtsal kohal üksteisega mängimine ja arvestamine. Kuna empaatia areng algab esimesest-teisest eluaastast, siis on lapse arengu seisukohalt mängimine eakaaslastega väga oluline. Empaatiavõime areneb suuresti eeskuju kaudu, kui on hooliv keskkond ning teda ümbritsevad ka hoolivad eakaaslased (Berk, 2006, viidatud Teivelaur, 2010 j).

Lapsed vajavad sõpru, sest nad pakuvad rõõmu ja seltsi. Koolieelikud mängivad tihti koos eakaaslastega rollimänge. Näiteks on koos sõbraga kindluse ehitamine palju lõbusam, kui teha seda üksi. Sõbrad aitavad ka arendada lastel tunnetust sellest, kes nad on (Berk, 2006, viidatud Teivelaur, 2010 j).

Laste sõprussuhted on äärmiselt oluline õppemaastik, kus treenida teiste inimestega lävimist. Kui kaks tüdrukut arutavad, kumb saab kollase kleidi ja kumb roosa, õpivad nad oskusi, mida hakkavad kasutama ka kõigis edaspidistes suhetes. Lapsed õpivad sõprussuhete kaudu juhtimist ja allumist, vaidlemist ja leppimist, jagamist ja empaatiatunnet (Madorsky Elman, Kennedy-Moore, 2005).

Lastevahelises suhtlemises esineb ka narrimist. See on tegelikult nendevahelises lävimises normaalne suhtlemisviis. Paljudel lastel tuleb mingil ajahetkel pilkamise või mõnitamisega toime tulla. Mõnikord on narrimine ka sõbralik, aga kui isegi narrimine on

mõeldud solvanguna, on lastel mõistlik sellese suhtuda rahulikult ning mitte reageerida samamoodi või agressiivselt. Kui aga näha sellist olukorda pealt, astuvad üldiselt empaatilised eakaaslased nõrgema eest välja. Sageli mängitakse ka rollimängu, kus üks laps narrib teist ning kolmas sekkub (Madorsky Elman, Kennedy-Moore, 2005).

Rollimängud on Niilo ja Kikas (2008) järgi seotud sotsiaalsete suhetega, kus mängijad võtavad endale rollid ja mängivad mingeid situatsioone. Lapsed asetavad end selgetesse, elust võetud rollidesse (nt ema, isa) ja jäljendavad kogetud tegevusi, nt mängivad kodu. Kuusik (2006) toob aga välja, et kodumäng on viimastel aastatel oma juhtkoha mängude seas kaotanud. Kui rollimängu üldse mängitakse, siis tüdrukud eelistavad sageli pulmade, reisimise ja kohvikus käimise situatsioone, poisid aga päti ja politseinike omavaheliste suhete jäljendamist. Rollimängude vähenemisega suurenevad aga puudujäägid teise inimese tunnetamisvõimes ja sellest tulenevalt ka empaatias.

Lapse empaatia areng ja arendamine õpetaja poolt. Daniels ja Stafford (1999, viidatud Varava & Harjo, 2007 j) toovad välja järgnevad tegurid, mis aitavad luua turvalist keskkonda lasteaias ja soodustavad laste sotsiaalsete oskuste arengut. Emotsionaalne toetus: empaatiavõimeline õpetaja tunnustab ja mõistab teise inimese seisukohta. Ta suudab minna lapsega ühele lainele, peegeldada ja kirjeldada tema tundeid neid hukka mõistmata. Tunnustab ja väärtustab last sõltumata tema välimusest, perekondlikust taustast, võimetest ja käitumisest. Õpetaja on usaldusväärne ja aus ning laste suhtes tähelepanelik ja neid väärtustav. Tunnistab lapse emotsioone, sest ei ole õigeid ega valesid emotsioone. Õpetaja aitab sõnastada tundeid ja selle kaudu arendada lapse enesekontrolli ning enesetaju.

Varava ja Harjo (2007) tõid välja, et agressiivselt käituv laps vajab väga empaatiat ja mõistmist. Samuti kindlaid reegleid, konkreetset abi ja soovitava käitumise demonstreerimist. Vajadusel ka aja mahavõtmist. Karistamine, nagu halvustamine või löömine annab harva soovitud tulemust. Halvasti käituv laps tunneb end niigi halva ja jõuetuna, õpetajapoolne karistamine ainult võimendab neid tundeid ja loob lapse ning kasvataja vahele vaenuliku suhte. Käitumist saab aga muuta vaid siis, kui on usalduslik side lapsega.

Niiberger ja Linnas (2007) tõid välja Eesti teadlase Edgar Krulli poolt öeldud õpetaja selliseid isiksuseomadusi, mis teevad ta lastele meeldivaks. Näiteks sõbralikkus, rõõmsameelsus ja võime valitseda tundeid on hea õpetaja omadused. Samuti on oluline

õpetaja enesekindlus, oskus teisi ära kuulata, paindlikkus konfliktide lahendamisel ning püüd lahendada probleeme rahulikult, kedagi süüdistamata.

Berk (2006, viidatud Teivelaur, 2010 j) leiab, et kooliealistel on emotsionaalne väljendus ja mõistmine juba küllaltki hästi arenenud ja nad mõistavad emotsionaalseid nüansse. Õpetajal on oluline roll, et lapsel intensiivistuks kaasaelamine hüljatutele, vaestele, haigetele, sest iseenda asetamine teise inimese olukorda ei valmista enam raskusi.

Lapse empaatia arenemiseks on õpetajal oluline roll. Nimelt veedab laps enamuse ajast päevast koos õpetajaga, kes on talle oma käitumisega eeskujuks. Kui õpetaja näitab üles kaastundlikkust, mõistmist, hoolimist ja tunnistab lapse emotsioone, käitub ka laps suure tõenäosusega temaga sarnaselt ning hakkab ümbritsevasse empaatiliselt suhtuma.

Agressioonil on kalduvus laieneda ja tugevneda. Halvasti käituv ja rääkiv laps leiab endale grupis peagi mõttekaaslase ning ka vägivaldset lasteaialast hakatakse matkima. Just sel põhjusel tuleb agressiivsesse käitumismudelisse sekkuda otsekohe- kuni on veel tegemist pelgalt ühe lapse probleemiga (Keltikangas-Järvinen, 2011).

Krull (2000) toob välja Baumrindi kolme kasvatustiili, mida õpetajad kasutavad: Autoritaarne ehk juhtiv kasvatustiil, kus oluliseks on väljaspoolt peale pandud normid ja nõudmised, töötajate omavahelised suhted võivad olla probleemsed, juhile allutatud ja võistlevad. Õpetaja ja lapse vaheline suhe on alistuvsuhe. Lapse enesetunne sõltub kasvataja otsustest ja määramistest. Laste seas võib märgata agressiivsust ja võistlusmomenti. Halvemal juhul võib rühm muutuda passiivseks ja alistuvaks, kuna rühm peab tegutsema täiskasvanu dirigeerimisel.

Minnalaskev ehk liberaalne kasvatustiil, kus töö käib ilma eesmärkideta. Õpetaja on loobunud kasvatusvastutusest, ta ei võta aktiivselt osa laste tegevusest, vaid vaatab passiivselt pealt. Lapsed on jäetud oma probleemidega üksi. Laps on hajevil ning tema käitumine kannatab seeläbi, et täiskasvanu on hoolimatu (Niiberger, Linnas, 2007). Paraku põhjusel, et õpetaja ei suuna laste omavahelist suhtlust, tekibki rühmas hoiak, kus oluline pole mitte omavaheline positiivne suhtlus, vaid teineteise vastu suunatud halb käitumine.

Autoriteetne ehk võrdväärne kasvatustiil, kus probleemid püütakse lahendada üheskoos. Valitsevad toetavad suhted. Reeglid on koos välja töötatud ja koos püütakse neid ka täita. Laste käitumine on avatud, asjalik ja sõbralik. Nad on enesekindlad ja algatusvõimelised, nautides ühiseid ettevõtmisi ning suheldes meelsasti omavahel (Niiberger, Linnas, 2007). See

on kindlasti kõige tõhusam kasvatusstiil, sest laps usaldab õpetajat ning õpetaja on talle empaatilise käitumisega eeskujuks.

Empaatia areng vägivallatus suhtlemises

Vägivallatu suhtlemise ja empaatia juurde kuuluvad vaatlus, palve, vajadused ja tunne. Tähtis on aga ka teada, mida teised vaatlevad, tunnevad, vajavad ja paluvad. Sellele viidatakse VVS-i osale kui „empaatilisele vastuvõtmisele“. Empaatia avaldub edukalt sel juhul, kui suhtluspartneri kohta käivad ettekujutused ja hinnangud pole osa suhtlemisest. Empaatia asemel kipub inimestes esinema hoopis soov anda nõu või julgustust ning selgitada omaenda tundeid ja seisukohta. Tegelikult eeldab empaatia hoopis oma tähelepanu suunamist teise inimese sõnumile (Rosenberg, 2005).

Empaatia juurde kuulub ka teiste inimese austamine ning tunnistamine, et ta on sõltumatu isik ja eraldiseisev indiviid. Ennast teostavad inimesed ei kasuta ära, kontrolli ega eira teiste soove. Nad lubavad austatud inimesele mittetaandavat väärikust ega alanda teda põhjuseta (Maslow, 2007).

Kui reageerida inimese palvele liiga kiiresti, ei pruugi väljendada sellega oma siirast huvi tema tunnete ja vajaduste vastu ning võib jääda hoopis mulje, et on soov temast kiiresti vabaneda või probleem kiiresti lahendada. Jäädes empaatiliseks, anname sellega võimaluse rääkijale puudutada oma sügavamaid tasandeid (Rosenberg, 2005).

Mis näitab seda, et teist inimest on empaatiliselt kuulatud? Kõigepealt tunneb inimene kergendust, kui tunneb, et kõike, mis temas toimub, on empaatiliselt mõistetud. Sellest võib saada aimu, kui tunnetame samasugust pingelangust ka enda kehas. Teine, veelgi ilmsem tõestus sellele on see, et inimene lõpetab rääkimise (Rosenberg, 2005).

Aktiivne kuulamine aitab vähendada laste hirmu, mida nad tunnevad negatiivsete emotsioonide ees ning muudab lapse ja vanema suhtlemise lähedasemaks. Kui inimene kogeb, et teda kuulatakse ja mõistetakse, pakub see niisugust rahuldust, et rääkija hakkab tundma suurt soojust kuulaja vastu. Seejuures on just lapsed need, kes vastavad aktiivsele kuulamisele armastusega. Sarnased tunded tekivad ka kuulajas, kes hakkab rääkijaga suuremat lähedust tundma. Kui keegi kuulab teist inimest täpselt ja empaatiliselt, siis hakkab ta rääkijat ka paremini mõistma ning väärtustama tema maailmavaadet (Gordon, 2003).

Juhul, kui teine pool kogeb tugevaid tundeid, nii et ei suudeta kuulata ega rahule jätta, on kolmandaks abiallikaks füüsiline olukorrast eemaldumine. Sellega antakse võimalus aeg

maha võtta ja saada seda empaatiat, mida vajatakse, et tulla tagasi teistsuguses meeleolus. VVS-i puhul ei ole oluline, milliseid sõnu teine pool ennast väljendades kasutab, vaid me kuulame lihtsalt tema vaatlusi, tundeid, vajadusi ja palveid. Seejärel võib kuuldut tagasi peegeldada, ümber sõnastada. Me jääme empaatiliseks ja anname teisele võimaluse end täielikult väljendada, enne kui pöörame tähelepanu lahendustele või palvetele (Rosenberg, 2005).

Metoodika

Töö eesmärgiks oli uurida lasteaialaste käitumist empaatiat nõudvates situatsioonides ning uurida, kuidas lapsed tajuvad teiste laste tundmusi.

Uurimuse viis uurija läbi kasutades poolstruktrueeritud teemaintervjuud. Seda iseloomustab kindlate teemade olemasolu, millel vestlus toimub, kuid küsimuste järekord pole kindlalt paigas.

Uurimuses osales Jõgevamaa ühe lasteaia 17 nelja kuni kuue aastast last. Lastega viis uurija läbi nukuintervjuud, mille käigus näitas pilte erinevatest olukordadest, kus võib avalduda lapse empaatia, ning samuti luges uurija lastele ette situatsioone, kus juhtusid empaatiat nõudvad sündmused. Pärast piltide näitamist ja situatsioonide ettelugemist küsis uurija laste käest antud situatsiooni kohta täpsustavaid küsimusi. Intervjuus osales 11 tüdrukut ja 6 poissi.

Uurija viis lastega läbi nukuintervjuu, kasutades sama käpiknukku, kuid poistele tutvustas ta nukku Mardi nime all, tüdrukutele Liisi nime all. Seda just eelkõige selle pärast, et laps võib end samasoolise isikuga paremini samastada. Uurija selgitas, et nukul on mure ning lapsed saavad teda aidata. Uurija küsis laste käest situatsioonidele vastuseid. Ta rääkis, et nukul või ta sõbral on mure ning palus lastel aidata. Laste intervjuueerimine ongi üks paremaid uurimismeetodeid nende kohta info saamiseks ja nende mõistmiseks. Nukuintervjuud kasutaski uurija vestlemise võimalikult mänguliseks loomise pärast, et laps ei kardaks vestluses osaleda. Uurija oli varemalt uurimuses osalevate lastega tuttav.

Eljand (2011) läbiviidud uurimus kinnitaski, et lapsed rääkisid julgemalt ning avameelsemalt tuttava inimese ehk nende õpetajaga kui võõra inimese ehk uurijaga. Nimelt ei julenud lapsed mõned korrad uurijale isegi vastata, kuid õpetajaga suheldes seda probleemi ei olnud.

Teiselt poolt on aga arvatud, et võõrale inimesele vastates on laps siiram, tuttava puhul võib mõlemapoolne eelarvamus mõjutada vestluse siirust ja adekvaatsust (Lahikainen et al., 1995). Samas tuli Eljand (2011) uurimusest ka välja, et lapsed annavad uurijale konkreetsemaid vastuseid ja püsivad paremini fookuses.

Valim. Uurimus toimus Jõgevamaa ühes lasteaias ajavahemikul 1.märts kuni 28.märts 2013. Lastega viis uurija läbi nukuintervjuu. Koolieelses eas laste minakontseptsiooni uurinud Marsh, 2002; Ellis, & Craven soovitasidki kasutada ühe lastele sobiva uurimismeetodina laste intervjuerimist. Nad rõhutavad, et individuaalse intervjuu käigus lastega on võimalik veenduda, et lapsed saavad küsimusest aru. Väga oluliseks peavad nad intervjuerija eelkoolialiste lastega töötamise oskusi ja ka varasemat kogemust ning kuna uurija ise on lasteaiaõpetaja, siis on tal selleks head eeldused olemas.

Kuna laste intervjuerimiseks ja nende jutu salvestamiseks on vaja nii lapsevanema nõusolekut ning ka antud lasteaia direktori luba, siis palus uurija allkirjaga kinnitada nõusolekulehed intervjuude läbiviimiseks. Kõik lapsevanemad andsid kirjaliku nõusoleku oma lapsega intervjuu tegemiseks. Igat last intervjueriti ühe korra.

Intervjuu pikkus sõltus laste jutukusest. Intervjuu keskmine pikkus oli 8.30 minutit, lühim intervjuu kestis 6.16 minutit, pikim 10.43 minutit. Mõned isikupärasemad intervjuud on litereeritud lisades. Eelnevalt väljaspool intervjuusid rääkis uurija lastega tunnetest ning küsis lastelt nende endi tunnete kohta pärast mingit konkreetset sündmust. Pärast intervjuusid kuulasid lapsed enda ja uurija juttu diktofonilt.

Protseduur. Ülevaate saamiseks lasteaialaste empaatia kohta kasutas uurija kvalitatiivset uurimismeetodit.

Eelnevalt tegi uurija 3 prooviintervjuud. Neid läbi viies selgus, et oluline on lastega eelnevalt tunnetest ja tundmustest rääkida ning neid kirjeldada. Intervjuu viis läbi uurija kasutades käpiknukku, kes oli uurijaga kaasas ning küsis ka lapselt piltide ja situatsioonide kohta ning intervjuu kestvuseks oli arvestatud 15 minutit. Intervjuu salvestamiseks kasutas uurija diktofoni. Uurija selgitas lapsele, milleks on tal diktofon ning miks ta seda kasutab. Uurija pakkus lastele võimalust enda juttu kuulata ning seda soovisid kõik. Neile meeldis ennast sealt kuulata. Seda tegi uurija selleks, et diktofon ei tõmbaks intervjuerimise käigus liialt lapse tähelepanu ning ei segaks vestlemist. Turvalise õhkkonna mõttes intervjueris uurija

lapsi nende tuttavas kohas- tagumises mängutoas hommikuringi vaibal või diivanil istudes. Koha valis laps vastavalt oma soovile. Selleks, et lapsed julgeksid rääkida seda, mida nad mõtlevad, soovitataksegi kogu vestluse vältel kasutada neid intervjuerimise viise, mis loovad vaba ja familiaarse õhkkonna (Hughes & McCrum, 1998).

Olles eelnevalt tutvunud laste intervjuerimistehnikatega, siis kasutas uurija ka laste jutu peegeldamist. Peegeldamine suunab last detailsemalt lahti seletama jättes lapsele siiski vaba voli rääkimaks just sellest, mis talle sel hetkel olulised tundub (Eljand, 2011).

Uurimuse mõõtevahendid. Kõigi intervjuude alguses tutvustas uurija ennast ja käpiknukku lastele ning küsis ka nende nimesid. Uurimuse läbiviimiseks kasutas uurija poolstruktureeritud teemaintervjuud. Intervjuu lõpus tänasid uurija ja käpiknukk lapsi vastamise eest.

Poolstruktureeritud teemaintervjuu toetab inimese eneseväljendust, sest seatud pole rangeid piiranguid teematõstatamiseks aga intervjuud juhib siiski uurija (Hirsjärvi, Remes, & Sajavaara, 2005).

Uurimuses kasutas uurija kuut pilti, milledele lisaks rääkis uurija ka loo, mis seal toimub. Uurija palus lastel kirjeldada seal oleva lapse või laste tundeid ning niisamuti pidi laps kirjeldama viies situatsioonis olevate inimeste tunnet pärast mingit sündmust või olukorda. Laste reklaamikogemust uurinud spetsialistid soovivadki lastega vestlevatel inimestel verbaalseid meetodeid kasutada koos piltide ja teiste mänguliste materjalidega, sest need võimaldavad saada paremat arusaama laste tõelistest tundmustest (Owen et al., 2007).

Tulemused ja arutelu

Kvalitatiivse uurimuse juures tegeldakse andmete tõlgendamisel eelkõige tekstiga. Selle põhjal kujunevad hilisemad järeldused, mis võivad kinnitada või siis hoopis ümber lükata varasemaid käsitlusi või teooriaid. Samas võivad ilmnedä täiesti uued, uurija jaoks ettenägematud teemale lähenemised (Laherand, 2008). Käesolevas uurimistöös koguti andmed poolstruktureeritud intervjuudega ning intervjuud salvestati arvutisse ning tekstid litereeriti.

Prooviintervjuude läbiviimisel selgus, et piltmaterjalidega situatsioonid olid lastele arusaadavamad ning kui uurija osutas piltidel vastava tegelase peale, siis said kõik lapsed aru, kellest on jutt. Esimeses intervjuus (lisa 15) ja üheteistkümnendas situatsioonis (lisa 13) ei osutanud uurija piltidel olevatele isikutele ning siis küsis laps ise täpsustuseks üle.

Laste tähelepanu oli eelkõige suunatud nukule ning siis alles uurijale.

Intervjuusid läbi viies selgus, et kõik lapsed ei soovinud uurijaga meelsasti vestleda. Nimelt üks poiss oli väga napisõnaline ning teine vastas peaaegu igale küsimusele „Ei tea“. Uurija arvates tegelikult laps teadis küll vastust, kuid soovist uurijaga mitte suhelda, vastas ta nii. Hiljem rühma õpetajaga rääkides selgus, et antud poiss ei tahagi täiskasvanutega eriti suhelda ja et ta on olnud selle õpetaja rühmas juba kolm aastat ning alles nüüd räägib selle rühma õpetajaga julgemalt.

Laste vastuste tõepärasuse väljaselgitamisele keskendunud uuringute tulemused kinnitavad, et avatud küsimuste puhul vastavad enamus lapsi vastust teadmata „ei tea“, kuid enamik lapsi vastab samadel tingimustel suletud küsimusele vastusega „jah“ või „ei“ (Waterman, Blades, & Spencer, 2001).

Situatsioonide ettelugemise lõpus küsis uurija lastelt avatud küsimusi. Näiteks: „Mida Kadri tundis, kui õhupall aknast ära lendas?“ Samuti kasutas uurija ka valikvastustega küsimusi, kus küsimuses oli ette antud valik võimalikest vastusevariantidest. Näiteks „Kas ta oli ka rõõmus või oli õnnetu?“ Kuna kas-küsimuste esitamine ei ole soovitatav, siis kasutas uurija seda harva. Nagu eelpool mainitud, vastasidki enamus lapsed suletud küsimusele ilma küsimuse (sisule mõtlemata) vastusega „ei“ või „ja“. Täpsustuseks küsis uurija kas-küsimusi selleks, et olla lapse vastuses kindel. Kui laps ei osanud vastata, siis kordas uurija küsimust.

Intervjuude läbiviimisest selgus, et lapsed said paremini aru nende situatsioonide sisust, milledele olid lisaks näidata ka piltmaterjalid.

Kõigepealt luges uurija lastele ette 5 situatsiooni, milledele oli juures ka piltmaterjal ning siis luges uurija 7 situatsiooni, milledele toetavat piltmaterjali polnud.

Situatsioonid olid sellises järjekorras, et nii esimene kui ka viimane situatsioon oli positiivse sündmusega (õun sussi sees ja jooksvõistluse võitmine). Seda seepärast, et intervjuu algus ei tekitaks lapses halba tunnet ja ei pidurdaks suhtlemisjulgust ning et vestluse lõppedes jääks last pigem valdama rõõmus meel.

Esimene situatsioon ja pilt oli kahest lapsest, kes vaatasid aknal susside sisse, et näha, kas neile päkapikud on midagi toonud. Ühel lapsel oli sussi sees õun, teisel polnud midagi (lisa 3). Uurija küsis lastelt, mida võib tunda laps, kellel oli õun sussi sees. Selle situatsiooni kohta vastasid 17 lapsest 14, et õuna saaja on rõõmus, sest tal on midagi sussi sees ja 3 vastasid, et õuna saaja on kurb, kuna teisel polnud midagi.

Teine situatsioon oli kahest sõbrast, kes koos õues olid (lisa 4). Üks neist sõitis jalgrattaga ning teine soovis ka. Küsimise peale ta saigi sellega sõita. Uurija soovis laste käest

teada saada, mida tunneb see laps pildil, kes sai ka sõbra jalgrattaga sõita. Selle situatsiooni puhul vastasid kõik lapsed, et jalgrattaga sõita saav laps on rõõmus või tunneb end hästi.

Kolmas situatsioon oli emast, kes lahkub kodust suure kotiga ning laps jääb talle järele vaatama (lisa 5). Uuriija soovis teada saada, mida laps tunda võib, kui ema ära läheb. Üksteist last vastas, et laps on kurb või õnnetu, kolm last vastasid, et laps tunneb end nüüd üksildasena ning kolm last vastasid, et nad ei tea, mida üksi jääv laps tunneb.

Neljas situatsioon oli kahest sõbrast, kes koos värviraamatuid värvisid. Kogemata tõmbas aga üks sõber teise raamatusse kriipsu (lisa 6). Uuriija soovis teada saada, mida tunneb laps, kes teise pildi ära rikkus. Kõik lapsed vastasid, et sodija tundis end pahasti ja põhjendasid seda sellega, et ta kogemata tõmbas kriipsu peale.

Viies koos piltmaterjaliga jutt oli kahest õest. Ühel neist oli sünnipäev ning vanemad kinkisid talle mängukaru (lisa 7). Uuriija soovis teada, mida tunneb see õde, kes seda kõrvalt vaatas. Intervjueeritavatest lastest vastasid 15, et pealt vaadanud laps oli õnnetu, sest tema ei saanud karu. Üks laps vastas, et tüdruk on rõõmus, sest tal on õe üle hea meel ning üks ei osanud öelda, mida laps tunneb.

Edasi esitas uuriija ainult tekstidel põhinevad situatsioonid. Esimene neist oli seotud lumememme lõhkumisega. Nimelt ehitas üks laps lumememme ning teine laps vaatas hommikul aknast välja ning nägi, et keegi on selle ära lõhkunud (lisa 8). Uuriija sooviski teada saada, mida tunneb see laps, kes avastas, et teise ehitatud lumememm on ära lõhutud. Peaaegu kõik lapsed vastasid, et aknast vaadanud laps oli õnnetu või kurb. Ainult üks poiss ütles, et aknast välja vaadanud lapsel on hea meel, et teise oma on ära lõhutud.

Teine jutt oli lapsest, kellele ema last magama pannes ütleb, et emal oli täna sünnipäev (lisa 9). Uuriija soovis teada saada, mida tunneb laps, kui ta õhtul teada saab, et emal sünnipäev on. 15 last vastas, et jutus olev laps on rõõmus kuna emal on sünnipäev. Üks ütles, et laps on kurb, sest tahaks koos emaga sünnipäeva pidada ning üks ei osanud öelda, mida laps tunda võib.

Kolmas situatsioon oli lapsest, kes lasteaeda tulles avastas, et ta oli unustanud kaisulooma koju (lisa 10). Uuriija soovis teada saada, mida lasteaeda tulnud laps nüüd tunneb. Kõik intervjueeritavad arvasid, et laps oli kurb ja neist 6 põhjendasid seda sellega, et laps unustas ise kaisulooma maha. Ülejäänud 11 ütlesid, et kaisuloom oli kodus.

Neljas situatsioon oli lapsest, kes näeb, et ema tuleb poest ning ta nägi, et emal läks poekott katki (lisa 11). Uuriija soovis teada saada, mida laps tunneb, kui ta näeb, et emal kõik

asjad maha kukkusid. Kõik lapsed ütlesid, et ema on kurb, sest tal läksid asjad katki. Üks laps põhjendas ema kurbust sellega, et ta rikkus kõik asjad ära.

Viies jutt oli tüdrukust, kes mängis oma toas õhupalliga, kuid see lendas aknast välja ning läks kaugele ära (lisa 12). Uuriija tahtis teada saada, mida laps pärast seda tunneb, kui tuul õhupalli minema viis. 16 last arvasid, et laps on õnnetu või kurb, kuna õhupall lendas aknast välja ja üks laps ei osanud öelda, mida jutust olev laps tunda võis.

Kuues lugu oli õest ja vennast, kes pidid sünnipäevale minema. Õde jäi aga haigeks ning vend pidi üksi sünnipäevale minema (lisa 13). Selle situatsiooniga soovis uurija teada saada, mida tundis laps, kes sai sünnipäevale ning mida laps, kes pidi koju jääma. Kõik 17 last arvasid, et koju jäänud laps on õnnetu, sest tema ei saanud sünnipäevale minna. 13 last arvasid, et vend on rõõmus, kuna saab sünnipäevale minna ning 4 last arvasid, et vend on kurb, kuna õde ei saanud tulla sünnipäevale.

Seitsmes ja viimane situatsioon oli kahest õest. Üks neist osales jooksvõistlusel ja võitis selle ning teine vaatas jooksu pealt (lisa 14). Uuriija soovis teada saada, mida tunneb õde, kes pealtvaataja oli. 13 last arvasid, et pealt vaadanud õel oli hea meel jooksu võitnud õe üle. 3 last arvasid, et ta oli kurb, kuna tahtis ise võitja olla ning üks laps ei osanud öelda, mida pealt vaadanud õde tundis.

Empaatia ja selle arendamine on väga oluline teema, eriti peavad sellele tähelepanu pöörama lapsevanemad ja õpetajad. Need lapsed, kellega on vanemad olnud sõbralikumad ja hoolivamad, on ka ise suure tõenäosusega tulevikus empaatilised. Uurimustest selgub, et lapsed, kes paremini tunnevad ära kaaslaste tundeid ning reageerivad neile heatahtlikult, käituvad suhtlemisolukordades palju kohasemalt ja neil on väiksem tõrjutuse või muude sotsiaalsete probleemide kujunemise risk.

Tähelepanu tuleb aga pöörata ka lapse suhtlemisele eakaaslastega, sest ka nendel on oluline osa lapse empaatia arendamisel. Nimelt mängides rollimänge arenevad lapse empaatilised võimed olles ema-isa, vanema-lapse või ka looma rollis.

Rosenbergi algatatud VVS-i meetodi abil on võimalik laste empaatiavõimet arendada. Empaatia arendamisel tulebki tähelepanu eelkõige pöörata vägivallatule suhtlemisele. Kui laps oskab lahendada probleeme ja erinevaid situatsioone vägivallatult, siis näitab see ka tema empaatiavõime olemasolu. Kui aga laps lahendab olukordi vägivaldselt, on tõenäoliselt selles, et ta ei oska ennast panna teiste asemele ja mõelda, mida nad tunda võivad.

Nagu Rosenbergi VVS-i meetod endast kujutab, on empaatiavõime arendamisel oluline pöörata tähelepanu vägivallatule suhtlemisele. Nimelt rääkis uurija lastega ka pärast intervjuusid asjadest ja sündmustest, mis neile nii rõõmu kui ka kurbust valmstavad. Selle kaudu lähenes uurija ka teemale, kuidas lapsed kaaslastega käituda ja kuidas oleks õige käitumisviis. Seda tegi uurija selleks, et lõpetada intervjuu konkreetset kui ka muuta õhkkond vabamaks ning laps saaks pingevabalt rääkida omaalgatuslikult. Enamus lapsed vastasid vägivallatuid vastuseid, kuid oli ka neid, kes põhjendasid konkreetset käitumist vägivaldselt. Ehk siis põhjendusega, et neil on mingit asja vaja ning järelikult tuleb see endale saada, ükskõik mis viisil.

Uurija esitas lastele situatsioonide näitlikustamiseks värviliste pliiatsitega joonistatud pildid. Seda sellepärast, et pildid tundusid rohkem elulisemad ning tõepärasemad. Kuigi enne intervjuude läbiviimist tekkis uurijal kahtlus, kas värvilised pildid ei muuda laste vastuseid ka positiivsemaks, siis selgus, et piltide erksus vastuseid ei mõjutanud. Siiski, kui uurimust edasi teha, kasutaks uurija järgmine kord must-valgeid pilte, et näha kas skemaatilised pildid muudavad laste vastuseid.

Meetod, kuidas uurija intervjuusid 4-6 aastaste lastega läbi viis, töötas hästi. Lastele meeldis käpiknukk, kes uurijaga kaasas oli. Samuti tegi lastele suhtlemise lihtsamaks nende endi poolt valitud intervjuerimise koht. Käpiknukk oli vastavalt poisse intervjuerides ka poisi nimega ning tüdrukuid intervjuerides tüdruku nimega. Samuti olid ettelootud situatsioonides lastel nimed. Seda seepärast, et lapsed adusid, et nii poistel kui ka tüdrukutel on sarnaseid muresid ning juhtub sarnaseid asju.

Uurijat hämmastas kõige enam saadud vastused situatsioonile, mis rääkis lapsest, kelle emal oli sünnipäev (lisa 9). Nimelt arvas uurija, et intervjueritavad vastavad situatsioonis oleva lapse kohta, et ta on kurb, kuna unustas ema sünnipäeva ära. Peaaegu kõik aga vastasid, et antud laps on rõõmus, sest tema emal on ju sünnipäev. Küll aga oli üks laps, kes ütles, et ta on kurb, sest ema hakkab sünnipäeva pidama, kuid tema peab magama minema. Sellest sai uurija taas kinnitust, et täiskasvanud ja lapsed tõlgendavad sageli olukordi erinevalt. Samuti arvas uurija, et situatsioonis, kus õde jäi haigeks ning ei saanud koos vennaga sünnipäevale minna, vastavad intervjueritavad venna tunnete kohta, et ta on rõõmus. Siiski vastasid neli last, et vend on kurb, kuna õde ei saanud sünnipäevale minna. Sellest ilmnes laste suur empaatilisus kaaslaste vastu ning antud rühma õpetajaga rääkides selgus, et nendel neljal lapsel on ka õdesid-vendi. Sama ilmnes ka situatsioonis, kus üks laps võitis jooksu ja teine

vaatas seda pealt (lisa 14). Uurija tegi nendest ja teistest analoogsetest situatsioonidest ja vastustest tulenevalt järelduse, et olles peres üks laps mitmest, on tõenäosus empaatilisusele ja mõistmisele suurem.

Üks laps ei ilmutanud peaaegu üheski situatsioonis empaatilisust ja põhjendas sageli oma arvamust kahjurõõmuga või õelalt. Rääkides rühma õpetajaga selguski, et ka rühmas on antud laps tihti negatiivselt domineeriv ning avaldab oma seisukohti sageli kaaslasti lüües.

Mis oli aga uurija jaoks kurb, oli see, et üks laps (lisa 17) põhjendas situatsioonis, kus ema lahkub kodust suure kotiga (lisa 5), et ema ei tulegi tagasi ning ta kolib ära. Pärast selgus, et ka lapse enda elus on toimumas suured muutused. Nimelt ka nende pere kolib kodukohast ära ning lapsel on seetõttu kurb meel ning ta võis end sarnase olukorraga kuidagi samastada.

Töö eesmärkideks oli anda ülevaade vägivallatu suhtlemise meetodist, empaatiast ja nende omavahelisest seosest. Samuti anda ülevaade sellest, kuidas esineb eelkooliealiste laste hulgas empaatilist käitumist ja suhtumist ning kuidas lapsed tajuvad kaaslaste tundeid. Töö käigus selgitas uurija, kuidas on empaatia vägivallatus suhtlemises oluline komponent ning miks sellele on vaja tähelepanu pöörata. Bakalaureusetöö eesmärgid said täidetud.

Uurija soovis saada kinnitust, et eelkooliealised lapsed mõistavad kaaslaste tundmusi ning uurimusest selgus, et lapsed tajuvad erinevates situatsioonides kaaslaste tundeid.

Lapsed mõistsid kaaslaste tundeid ning nad põhjendasid oma vastuseid küsimustele üldiselt vägivallatult. Ehk siis nende vastused olid põhjendatud kaastundlikult ja hoolivalt.

Intervjuudest selgus, et antud rühma lapsed mõistavad ka eakaaslaste tundeid ja tundmusi küllaltki hästi. Nad samastasid end situatsioonides olevate lastega ning rääkisid ka oma kogemustest (laps tõi näite sellest, kuidas tema õde sodis ta värviraamatusse ning mida nad siis tundsids).

Antud uurimuses selgitas uurija, et lapsed tajuvad mitte ainult kaaslaste empaatiat, vaid ka piltidel olevate inimeste empaatiat, kui loetakse juurde ka vastava olukorra kirjeldus. Lapsed põhjendasid oma vastuseid situatsioonidele loogiliselt.

Uurimusest selgus, et lapsed, kellel on õdesid-vendi, on ka kaastundlikumad ja mõistvad teiste tunnete suhtes. Nad vastasid uurija poolt esitatud situatsioonidele tavaliselt empaatilisemalt ning oskasid tuua ka näiteid enda poolt läbi elatud olukordadest koos õe või vennaga. Väga suurt üldistust siin aga teha ei saa, kuna 17 intervjuueeritavast oli ühelapselisest perest ainult viis last.

Intervjuusid läbi viies ja tulemusi vaadates võib öelda, et lapsed mõistavad teiste tundeid küllaltki hästi ning saavad aru, mida keegi konkreetses situatsioonis tunda võib.

Uurimuse piiranguks peab autor vähest kogemust uurijana ja intervjuueerijana. Samuti viiks uurija intervjuusid läbi pikemalt, et saada rohkem informatsiooni.

Tänu sõnad

Töö autor tänab Jõgevamaa antud lasteaia direktorit ning antud rühma õpetajaid ning lapsevanemaid lastega uurimuse läbiviimise nõusolekute eest. Suured tänud ka Linda Maisvälile, kes joonistas uurimuse läbiviimiseks pildid, mida uurija sai lastele situatsioonide näitlikustamiseks näidata. Samuti suur tänu ka Olivia Voltrile, kes juhendas autorit seminaritöö tegemisel.

Autorsuse kinnitus

Kinnitan, et olen koostanud ise käesoleva lõputöö ning toonud korrektselt välja teiste autorite ja toetajate panuse. Töö on koostatud lähtudes Tartu Ülikooli haridusteaduste instituudi lõputöö nõuetest ning on kooskõlas heade akadeemiliste tavadega.

Kasutatud kirjandus

- Diana Baumrind's (1966) Prototypical Descriptions of 3 Parenting Styles. (s.a.). Külastatud aadressil http://www.devpsy.org/teaching/parent/baumrind_styles.html
- Eljand, V. (2011). *Eelkooliealiste laste intervjuerimise tehnikate ohud ja võimalused*. Publitseerimata magistritöö. Tartu Ülikool.
- Elman, N. M., & Kennedy-Moore, E. (2005). *Sõpruse kirjutamata reeglid*. Kirjastus Pegasus
- Faber, A. & Mazlish, E. (2011). *Õed ja vennad rahujalal*. Kirjastus Canopus
- Feshbach, N. D. & Roe, K. (1968). Empathy in six- and seven-year olds. *Child Development*, 39, 133-145.
- Gordon, T. (2003). *Tark lapsevanem*. Tartu: Väike Vanker.
- Hearn, S., Saulnier, G., Strayer, J., Glenham, M., Koopman, R., & Marcia, J. E. (2011). Between Integrity and Despair: Toward Construct Validation of Erikson's Eighth Stage. Külastatud aadressil <http://ehis.ebscohost.com.ezproxy.utlib.ee/eds/pdfviewer/pdfviewer?sid=f08955ae-1ab8-44a6-bb91-4e2b28606069%40sessionmgr114&vid=4&hid=16>
- Hetherington, E. M. & Parke, R. D. (2003). *Child Psychology. A Contemporary Viewpoint*. Boston: McGraw Hill
- Hirsjärvi, S., Remes, P., Sajavaara, P. (2005). *Uuri ja kirjuta*. Tallinn: Medicina.
- Hoffman, M. (1977). Empathy, its development and prosocial implications. *Social Cognitive Development*, 25, 169-211.
- Hughes, L. & McCrum, S. (1998). *Interviewing children: A Guide for Journalist and Others*. London: Printflow.
- Kahju, M. (2007). *Vägivallatu suhtlemine- mis see on?* Külastatud aadressil <http://www.lasteaed.net/2007/12/12/vagivallatu-suhtlemine-%E2%80%93-mis-see-on/>
- Keltikangas-Järvinen, L. (2011). *Sotsiaalsus ja sotsiaalsed oskused*. Kirjastus Koolibri.
- Kopietz, G., & Sommer, J. (1999). *Kas hädas lastega? 300 praktilist nõuannet lapsevanematele*. Kirjastus Kunst
- Krull, E. (2000). *Pedagoogilise psühholoogia käsiraamat*. Tartu: TÜ Kirjastus.
- Kuusik, Ü. (2006). Rollimäng koolieelses eas. *Haridus 1-2*, 40-42.

- Ladd, G. W. (2005). *Children's Peer Relations and Social Competence. A Century of Progress*. London: Yale University Press
- Laherand, M. (2008). *Kvalitatiivne uurimismeetod*. Tallinn: OÜ Infotrükk.
- Lahikainen, A. R., Kraav, I., Kirmanen, T & Maijala, L (1995). Lasten turvattomuus Suomessa ja Virossa. Kuopio
- Lindefield, G. (2003). *Enesekindel laps*. Tallinn: Kirjastus SILD
- Littauer, F. (2011). *Isiksus+*. Kirjastus Oomen
- Madorsky Elman, N., & Kennedy-Moore, E. (2005). *Sõpruse kirjutamata reeglid*. Tallinn: Kirjastus Pegasus
- Marsh, H. W., Ellis, L. & Craven, R.G. (2002). How do preschool children feel about themselves? Unravelling measurement and multidimensional self-concept structure. *Developmental Psychology*, 38, 376-393.
- Maslow, A. H. (2007). *Motivatsioon ja isiksus*. Tallinn: Mantra Kirjastus
- Männamaa, M. (2008). Õppimine ja õpetamine koolieelses eas. E. Kikas (Toim), *Vaatlus* (lk 144- 158). Tartu Ülikooli Kirjastus
- Niiberg, T. (2011). *Suhtlemise kuldreeglid*. Tallinn: Kirjastus Pegasus
- Niiberg, T., & Linnas, M. (2007). *Laps läheb lasteaeda*. AS Atlex
- Niilo, A., & Kikas, E. (2008). Õppimine ja õpetamine koolieelses eas. E. Kikas (Toim), *Mäng* (lk 120-136). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus
- Perlov, G. F. (2011). *Vägivallatu suhtlemise meetodi katsetamine 5-6 aastaste laste rühma näitel*. Publitseerimata bakalaureusetöö. Tartu Ülikool
- Rosenberg, M. B. (2005). *Vägivallatu suhtlemine- elu keel*. Tallinn: Trükikoda Rebellis
- Saat, H. (2004). Tartu Ülikool. *Sotsiaalsete oskuste areng kooliastmeti*. Külastatud http://www.ut.ee/curriculum/orb.aw/class=file/action=preview/id=147104/sot_6_02.pdf
- Saphiro, L. E. (2002). *Kuidas kasvatada lapses emotsionaalset intelligentsust. Emotsionaalse intelligentsuse käsiraamat lapsevanematele*. Tartu: Väike Vanker
- Scotland, E. (2001). *Empathy- The Corsini Encyclopedia of Psychology and Behavioral Science*. New York: John Wiley & Sons
- Stephens, A. (2008). *Empaatia*. Külastatud aadressil <http://pspsyhholoogia.blogspot.com/2009/02/empaatia.html>
- Teivelaur, M. (2010). *Empaatia areng ja arendamine lapsel*. Tallinn: Eesti Ajalehed AS

The Center of Nonviolent Communication (2009). *What is nvc*. Külastatud aadressil

<http://www.cnvc.org/about/what-is-nvc.html>

Valiente, C., Eisenberg, N., Fabes, R. A., Shepard, S. A., Cumberland, A., & Losoya, S. H.

(2004). *Prediction of Children's Empathy-Related Responding From Their Effortful Control and Parents' Expressivity*. Külastatud aadressil

<http://web.ebscohost.com.ezproxy.utlib.ee/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=5&hid=104&sid=543e9550-8aa8-483d-89b5-5500ce1712a7%40sessionmgr113>

Varava, L., & Harjo, A. (2007). *Psühhosotsiaalse keskkonna juhendmaterjal koolieelsetele lasteasutustele*. Tervise Arengu Instituut. Tallinn.

Waterman, A. H. & M. Blades & C. Spencer (2001). Interviewing children and adults: the effect of question format on the tendency to speculate. *Applied Cognitive Psychology*, 15(5), 521-531.

Winterhoff, M. (2010). *Kuidas meie lastest kasvavad väikesed türannid?* Tartu: Väike Vanker.

Lisa 1. Lapsevanemale esitatud nõusolekuleht

Lugupeetud lapsevanem.

Mängueas, enne kooli minekut toimub lapse tundeelu ja empaatia kiire areng.

Seda on juba varem uuritud, kuid täiendavalt on neid uurimusi vajalik ka edaspidi teha. Kuna lapsele on suhtlemine ja tunded olulised juba varajasest east saadik, siis on tähtis empaatialle keskenduda ka juba lasteaiaaas.

Et saada rohkem teada sellest, kuidas lapsed mõistavad oma kaaslaste tundeid, on plaanis teha uurimus. Tahaksin, et Teie laps selles uurimuses osaleks. Loen lapsele väikeseid jutukesti ja näitan pilte ta eakaaslaste elust. Lapsel palun iga lugemise lõpus vastata mõnede loo kohta käivatele küsimustele.

Lapse nime ei avaldata kõrvalistele isikutele ning diktofoniga salvestatud juttu ei kuule keegi peale uurimuse läbiviivate inimeste. Olulised on iga lapse vastused.

Palun Teie nõusolekut lapse intervjuerimiseks.

Lapse nimi:

Lapsevanema nimi:

Allkiri:

Täiendavate küsimuste korral võib helistada numbril 55 29 823 või kirjutada e-mailile aadressil kaidi23m@gmail.com

Kaidi Maisväli

Tartu Ülikool

Koolieelse lasteasutuse õpetaja eriala

Aitäh!

Lisa 2. Lasteaia direktorile esitatud nõusolekuleht

Lugupeetud lasteaia direktor.

Mängueas, enne kooli minekut toimub lapse tundeelu ja empaatia kiire areng.

Seda on juba varem uuritud, kuid täiendavalt on neid uurimusi vajalik ka edaspidi teha. Kuna lapsele on suhtlemine ja tunded olulised juba varajasest east saadik, siis on tähtis empaatialle keskenduda ka juba lasteaiaaas.

Et saada rohkem teada sellest, kuidas lapsed mõistavad oma kaaslaste tundeid, on plaanis teha uurimus. Soovin, et Teie lasteaia vanim rühm selles osaleks. Loen lapsele väikeseid jutukesi ja näitan pilte ta eakaaslaste elust. Lapsel palun iga lugemise lõpus vastata mõnede loo kohta käivatele küsimustele. Uurimuse viiksin läbi käesoleva aasta märtsikuus.

Lapse nime ei avaldata kõrvalistele isikutele ning diktofoniga salvestatud juttu ei kuule keegi peale uurimuse läbiviivate inimeste. Olulised on iga lapse vastused.

Palun Teie nõusolekut uurimuse läbiviimiseks.

Nimi:

Allkiri:

Täiendavate küsimuste korral võib helistada numbril 55 29 823 või kirjutada e-mailile aadressil kaidi23m@gmail.com

Kaidi Maisväli

Tartu Ülikool

Koolieelse lasteasutuse õpetaja eriala

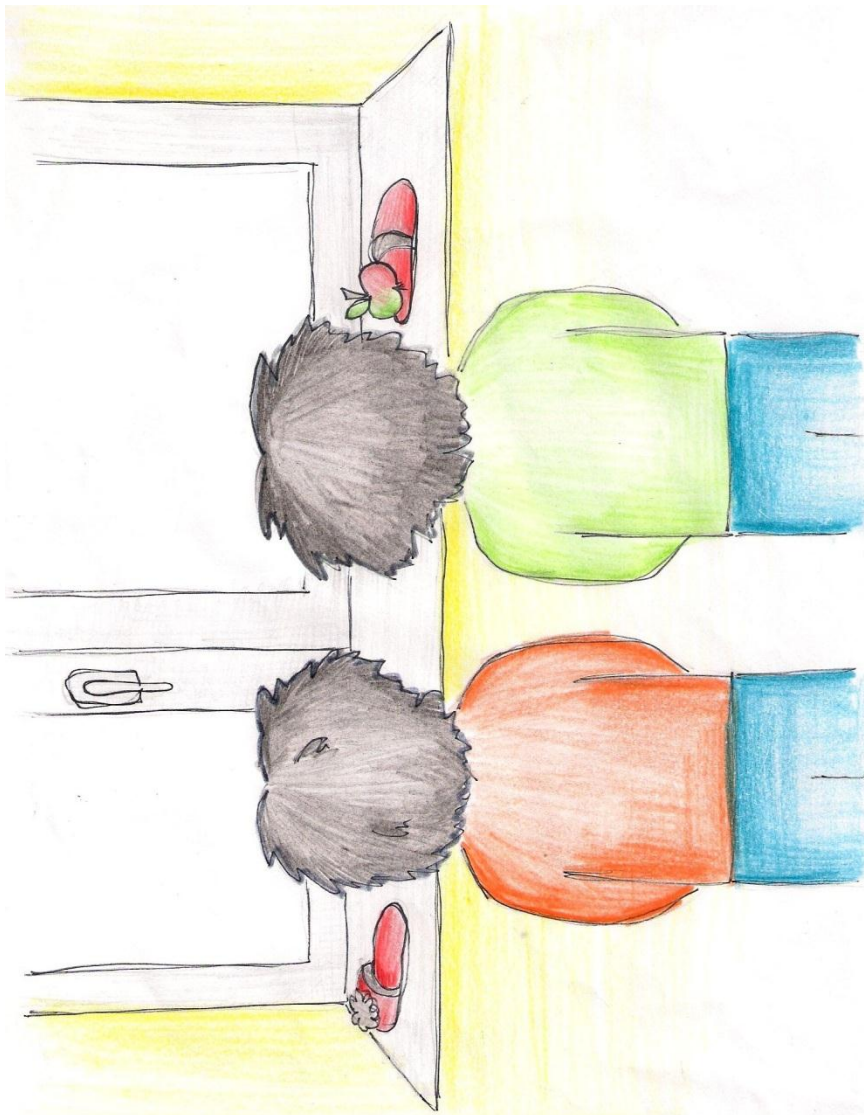
Aitäh!

Lapsele näidatud pildid

Lisa 3. Mart ja Kati vaatavad aknal susside sisse, et näha, mida neile päkapikud on toonud.

Kati sussi sees pole midagi, aga Mardi sussi sees on õun.

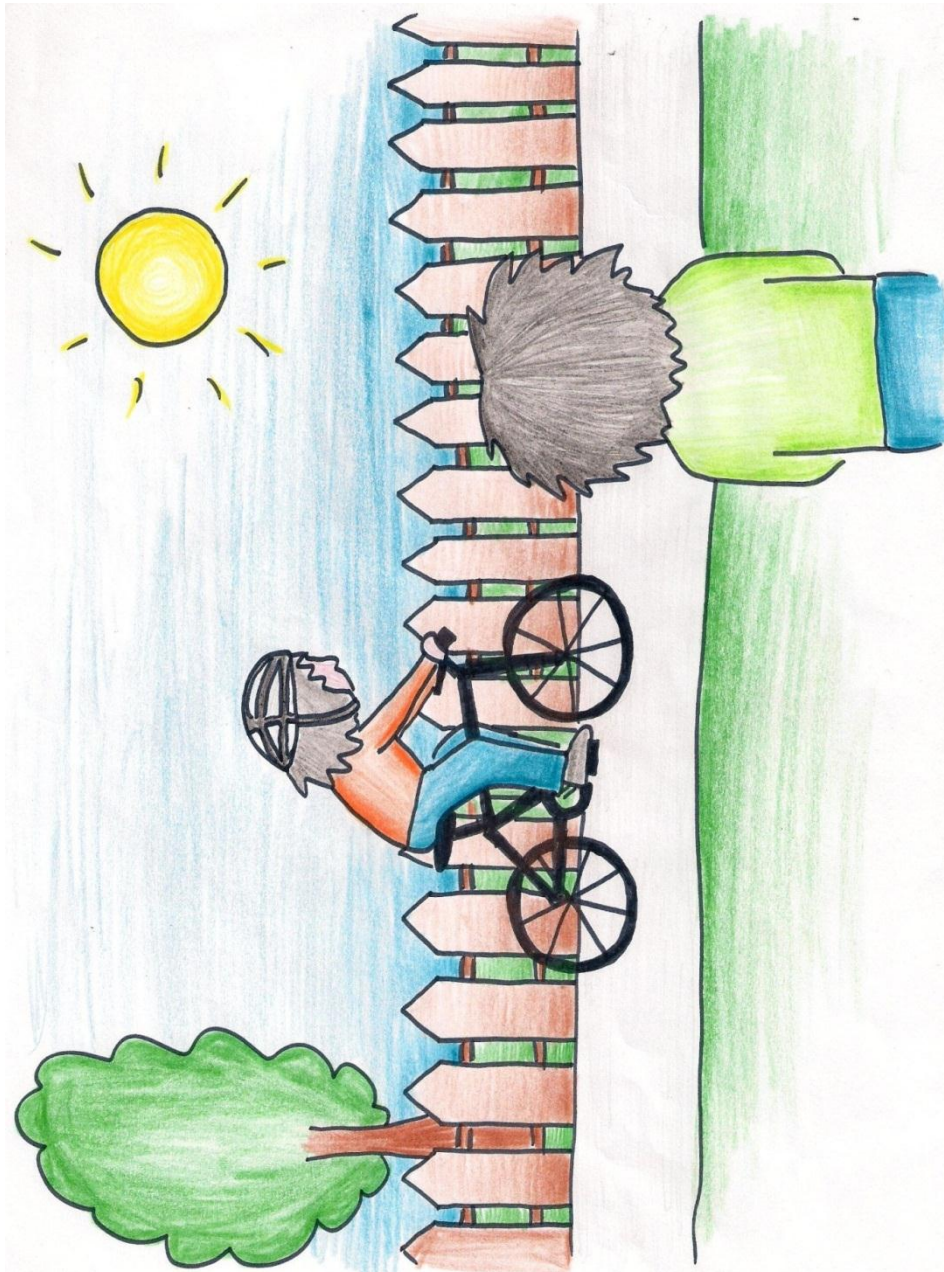
Mida tunneb Mart, kelle sussi sees oli õun?

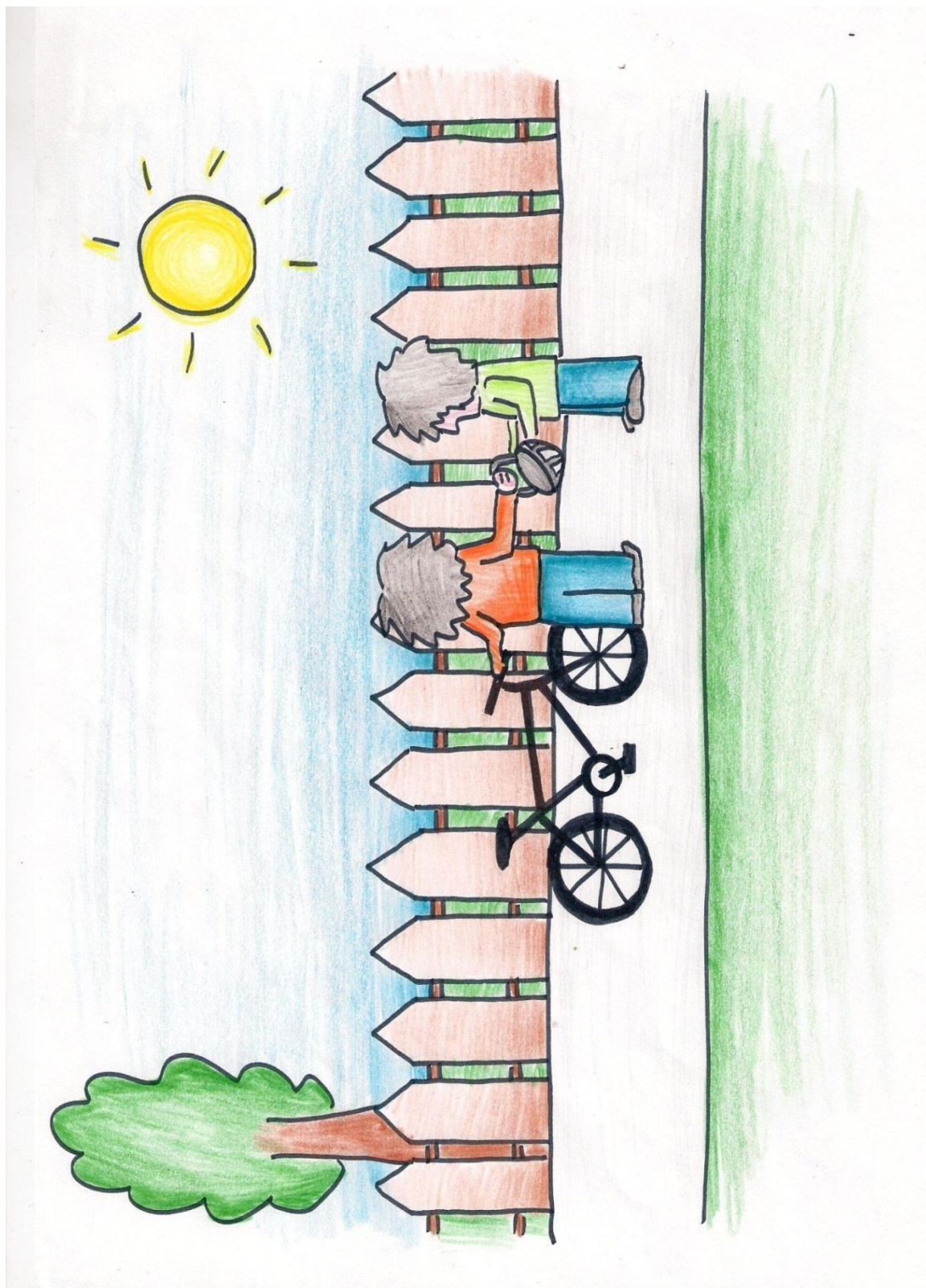
Lisa 4. Mart läheb oma sõbrale Joosepile külla. Nad lähevad õue mängima. Joosep hakkab oma uue jalgrattaga sõitma, kuid Mardil pole jalgratast kaasas. Mart tahab ka jalgrattaga sõita

ja ta küsib Joosepi käest, kas ta võib ka natuke sõita. Joosep annab Mardile jalgratta, et ka tema sellega sõita saaks.

Mida tunneb Mart, kui ta saab ka jalgrattaga sõita?

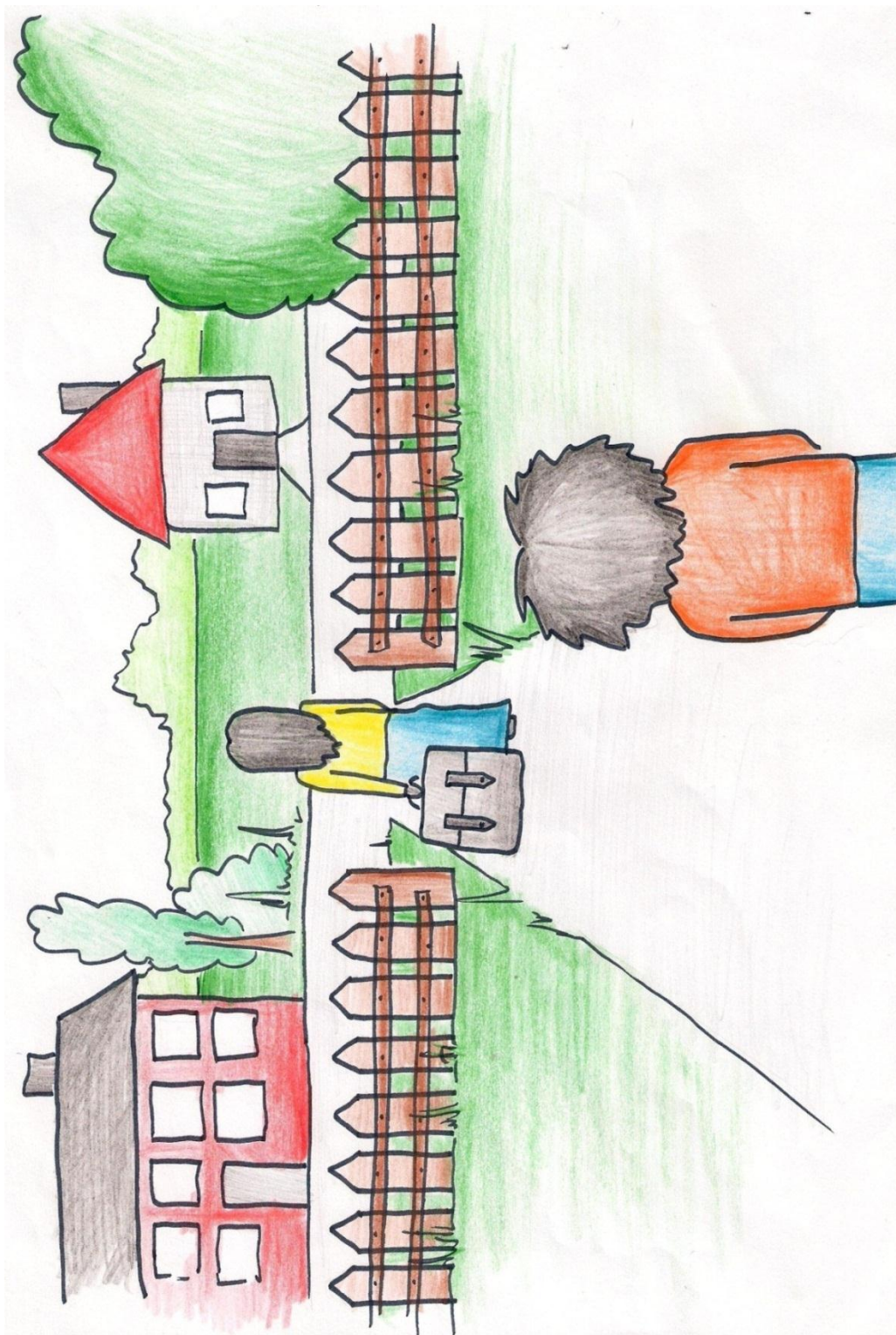

Lisa 5. Ema lahkub kodust ja kõnnib aiast välja tänavale. Tal on suur kott käes. Mari jääb teda järgi vaatama.

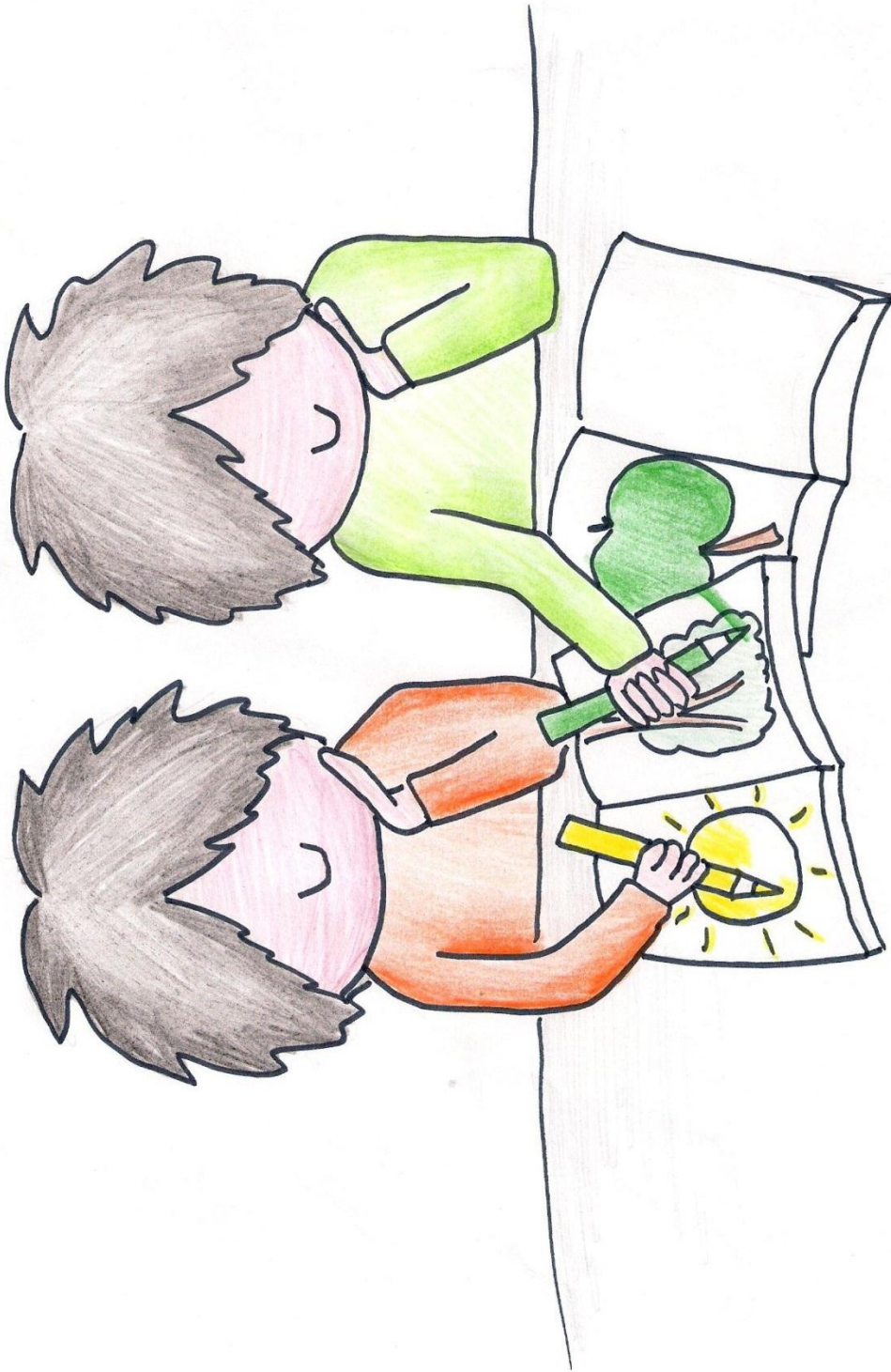
Mida Mari tunneb?

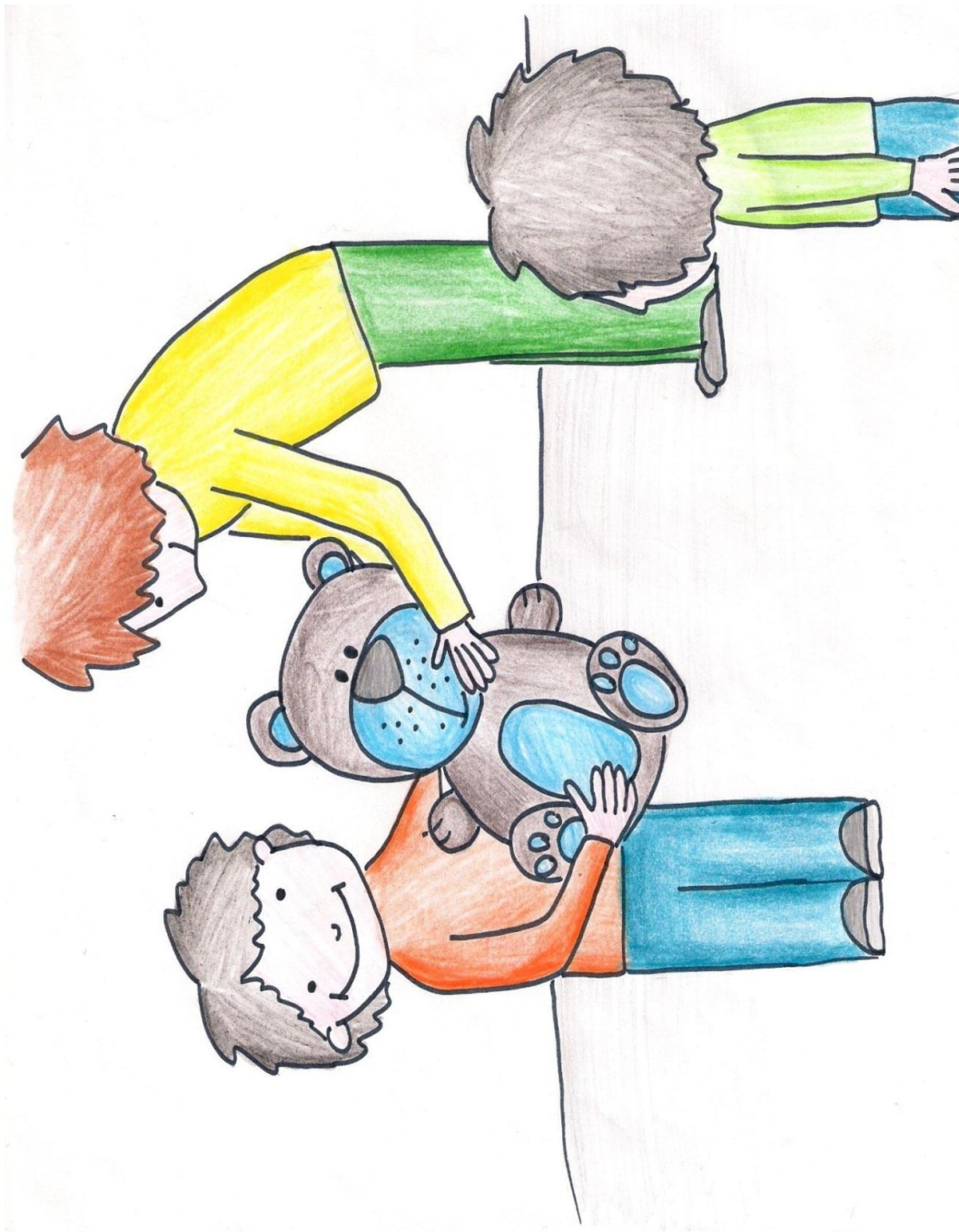
Lisa 6. Sõbrad, Kati ja Siiri värvisid koos värviraamatuid. Kati tõmbas kogemata Siiri värvitud pildile pliiatsiga kriipsu peale.

Mida Siiri tundis, kui Kati ta pildile kriipsu peale tõmbas?

Lisa 7. Kadril on sünnipäev ja ta saab kingituseks suure mängukaru. Mari vaatab teda, kui Kadrile mängukaru kingituseks antakse.
Mida Mari tunneb?

Lapsele ette loetud situatsioonid

Lisa 8. Mari nägi, et Kati ehitas lumememme. Hommikul ärgates vaatas Mari aknast välja ning nägi, et Kati ehitatud lumememm on ära lõhutud.

Mida Mari tundis, kui ta Katit lumememme juures seismas nägi?

Lisa 9. Kati ärkab ema sünnipäevahommikul üles. Ta mängib päev otsa vahvaid mängu.

Õhtul, kui Kati hakkab magama minema, soovib ema Katile head und ning ütleb siis ka, et emal on täna sünnipäev.

Mis tunne Katil on?

Lisa 10. Kati läks hommikul lasteaeda ja arvas, et ta kaisuloom on voodis. Kui ta rühma läks, avastas Kati, et kaisulooma polnudki seal. See oli ikkagi kodu.

Mida Kati tundis?

Lisa 11. Ema kõnnib tänavalt kodu ukse poole. Kati istub akna ees tooli peal ning näeb ema tuppä tulemas. Äkki läheb emal trepile astudes kilekott katki ning kõik asjad kukuvad kotist välja ning lähevad katki.

Mida ema tunneb?

Lisa 12. Kadri mängis oma toas õhupalliga. Õhupall lendas aga aknast välja ning tuul viis selle kaugele ära.

Mida Kadri tundis, kui õhupall aknast välja lendas?

Lisa 13. Mari ja Martin on õde ja vend. Nad pidid minema Kadri sünnipäevale. Sel päeval jäi aga Mari haigeks ning pidi koju jääma, Martin pidi üksi sünnipäevale minema.

Mida Mari tundis?

Mis tunne oli Martinil?

Lisa 14. Kertu osales jooksvõistlusel. Ta õde Mari oli pealtvaataja. Kertu jooksis nii kiiresti, et sai esimese koha.

Mida Mari tundis, kui ta nägi õde võitmas?

Lisa 15. Esimene litereering

Intervjuu nr 1 (08.03.2013).

Intervjueerija K

Intervjueeritav P

(Sissejuhatav vestlus)

Situatsioon 1

P: Eeee..ta tunneb rõõmu siis järelikult.

K: Miks ta on rõõmus?

P: Ta sai endale kingituse päkapiku käest.

K: Mhm.Ta oli tubli poiss siis või?

P: Aga tema segas.

K: Keda ta segas?

P: Teda (osutab näpuga pildile). Ja siis päkapikk nägi teda, et segas teda ja ei sellepärast.

K: Ahah.

Situatsioon 2

P: Eee..rõõmu.

K: Miks ta on rõõmus?

P: Sest ta saab jalgrattaga sõita.

K: Kas talle meeldib jalgrattaga sõita?

M: Jah.

K: Mhm. Nii..nüüd selline pilt.

Situatsioon 3

P: Ee..See on Siiri?

K: See on emme, kes läheb suure kotiga kodust ära ja see on Siiri (õpetaja osutab pildidel olevatele tegelastele).

P: Eee..üksindust.

K: Miks ta tunneb üksindust?

P: Sest ta on üksinda.

K: Miks ta tunneb üksindust?

P: (Laps vaikib).

K: Kes ta juurest ära läheb?

P: Ema.

K: Mis sa arvad, kas ema tuleb tagasi ka?

P: Eee..jaa.

K: Kuna ta võiks tulla tagasi?

P: Natukese aja pärast.

K: Kuhu ta läheb?

P: Ma ei tea, poodi või...või kellelegile külla.

K: Mhm. Nüüd on selline pilt.

Situatsioon 4

P: Ee..kurbust.

K: Miks ta oli kurb?

P: Sest tema pilt oli ära rikutud.

K: Aga mida tunneb see sõber, kes kogemata rikkus sõbra pildi ära?

P: Ka kurb on.

K: Miks tal ka kurb meel on?

P: (Laps vaikib).

K: Mis sa arvad?

P: Tal kogemata juhtus see. Aga tema ei saa aru, et Siiril juhtus see. Et ta kogemata tegi.

K: Nii, üks pilt on veel.

Situatsioon 5

P: Rõõmu.

K: Miks tal on rõõmus meel?

P: Sest ta sai endale kingituse.

K: Mhm. Aga mida tunneb see õde, kes näeb, et tema õele karu kingitakse?

P: Ta on kurb.

K: Miks ta on kurb?

P: Sest temale ei kingitud seda.

K: Miks talle ei kingitud karu?

P: Tal polnud sünnipäeva.

K: Mhm. Paneme pildid korra ära. Nüüd lihtsalt loen sulle juttu.

Situatsioon 6

P: Ee..kurbust. Et tema lumememm on ära lõhutud.

K: Aga mida tunneb sõber, kes seda aknast vaatab?

P: Ka kurbust.

K: Miks tema kurb on?

P: Et eee..teise lumememm on katki tehtud.

K: Mhm. Tema nägi suurt vaeva sellega.

P: Mhm. See Siiri oli Kati pärast kurb.

K: Mhm. Veel üks uus jutt.

Situatsioon 7

P: Rõõmus.

K: Miks ta oli rõõmus?

P: Et tal sünnipäev oli.

K: Emmel on sünnipäev. Mida Kati veel võib tunda, kui terve päev on läbi ja emme alles õhtul ütleb, et tal on sünnipäev?

P: Mmm..

K: Mida emme võiks tunda?

P: Ka rõõmu.

K: Ka rõõmu?

P: Et tal on sünnipäev.

K: Mhm. Aga mida Kati tunneb, kui ema ütleb, et tal on sünnipäev?

P: Kati on rõõmus.

K: Miks on Kati rõõmus?

P: Sest emmel on sünnipäev.

K: Mhm.

Situatsioon 8

P: Kurbust. Et tema kaisulooma pole.

K: Kas sul on ka nii juhtunud?

P: Ükskord jäi koju, aga ma ei olnud väga kurb.

K: Mhm. Veel üks jutuke veel.

Situatsioon 9

P: Kurbust.

K: Miks on ema kurb?

P: Et tema asjad läksid katki.

K: Mhm.

Situatsioon 10

P: Rõõmu. Et ta võitis.

K: Tal oli hea meel, et sõber võitis.

P: Minu sõber Maria sai teise koha.

K: Ta oli ka rõõmus või oli õnnetu?

P: Õnnetu..Ta oli sellepärast õnnetu, et teised ei saanud teist kohta. Sellepärast oli õnnetu, et üks väike tüdruk, kes tegi kõige paremini, ei saanudki mänguasja.

Siis oleks pidanud Maria ilma jääma, kui väike tüdruk kollase kleidiga mängasja saab.

K: Võib-olla mõni teine kord saab siis.

P: Mhm.

Situatsioon 11

P: Kurbust.

K: Miks ta tundis kurbust?

P: Et tema õhupall lendas ära.

K: Mhm.

Situatsioon 12

P: Kurbust, et tema ei saanud minna.

K: Mhm. Aga mida Martin tundis?

P: Rõõmu. Et tema sai minna.

K: Mhm.

(Lõpetav vestlus)

Lisa 16. Teine litereering

Intervjuu nr 2 (08.03.2013)

Intervjueerija K

Intervjueeritav M

(Sissejuhatav vestlus)

Situatsioon 1

M: Rõõmu.

K: Miks ta tunneb rõõmu?

M: Sellepärast, et ta oli hea laps ja päkapikud tõid talle õuna.

K: Mhm. Panen selle pildi ära ja nüüd on uus pilt.

Situatsioon 2

M: Rõõmu.

K: Miks ta on rõõmus?

M: Sellepärast, et ta saab ka sõita.

K: Jah, ta saab ka jalgrattaga sõita. Nii, siin on üks uus pilt.

Situatsioon 3

M: Kurbust.

K: Miks ta on kurb?

M: Sellepärast, et ema läheb ära.

K: Mis sa arvad, kuhu ema läheb?

M: Tööle.

K: Kas ta tuleb sealt tagasi ka?

M: Jah.

K: Mhm. Ja mida siis Siiri tunneb, kui ema tagasi tuleb.

M: Rõõmu.

K: Mhm.

Situatsioon 4

K: Näe, siin pildil on kaks sõpra.

M: Ma ei tea.

K: Mida see tüdruk tunda võis?

M: (Laps vaikib).

K: Joonistasid ja siis tõmbas kogemata sõbra värviraamatusse kriipsu.

M: Kurbust.

K: Miks ta on kurb?

M: Sellepärast, et ta peale pahandati.

K: Miks ta sõbra peale pahandas?

M: Sellepärast, et ta joonistas kogemata värviraamatusse.

K: Üks pilt on veel.

Situatsioon 5

M: Kurbust.

K: Miks ta on kurb?

M: Sellepärast, et tal pole sünnipäeva ja ta ei saa mänguasja.

K: Ahah.

Situatsioon 6

M: Kurbust.

K: Miks oli Kati kurb?

M: Sellepärast, et teine tüdruk lõhkus ära ta lumememme.

K: Mhm.

Situatsioon 7

M: Kurb.

K: Miks oli Kati kurb?

M: Sellepärast, et ta pidi magama minema.

K: Mhm. Aga miks ta ei tahtnud magama minna?

M: Sellepärast, et ta tahtis ema sünnipäeva pidada.

K: Kas sa arvad, et ema hakkab sünnipäeva pidama?

M: Jah.

K: Ahah. Siin on veel üks jutuke.

Situatsioon 8

M: Kurbust, sest tal polnud kaisukat.

K: Miks tal kaisulooma polnud?

M: Sest ta unustas selle ju koju.

K: Mhm.

Situatsioon 9

M: Kurbust, sest tal läksid kõik asja katki.

K: Kas sinul on ka kunagi midagi katki läinud?

M: Ei.

K: Mhm.

Situatsioon 10

M: Kurbust, sest ta õhupall lendas ära.

K: Ta ei saanud sellega rohkem mängida siis?

M: Mhm. Aga siis saab ju kohe uue puhuda. Mina küll oskan siduda ja puhuda.

K: Mhm. Väga tubli. Kolm jutukest on veel.

Situatsioon 11

M: Kurbust, sest ta ei saanud sünnipäevale minna.

K: Mhm. Aga mida Martin võis tunda?

M: Rõõmu, sest ta sai sünnipäevale minna.

K: Mhm, tema sai.

Situatsioon 12

M: Kurbust, sest tema tahtis ka võita.

K: Mhm. Aga kuidas ta oleks saanud võita?

M: Kui ta palju õpib jooksma, siis ta võidab.

K: Mhm.

(Lõpetav vestlus)

Lisa 17. Kolmas litereering

Intervju nr 3 (11.03.2013)

Intervjueerija K

Intervjueeritav E

(Sissejuhatav vestlus)

Situatsioon 1

E: Mmm..

K: Mida ta tunneb, kui ta näeb, et tema sussi sees on õun?

E: Ta tunneb rõõmu.

K: Miks ta on rõõmus?

E: Sellepärast, et ta sai üllatust.

K: Mhm.

E: Aga tema on kurb, sest tema ei saanud.

K: Ahah.

Situatsioon 2

E: Rõõmu.

K: Miks tal on rõõmus meel?

E: Sellepärast, et ta saab sõita.

K: Kes talle andis sõita?

E: Tema. (Osutab näpuga pildi peale).

K: Jah, sõber andis sõita.

K: Mhm.

Situatsioon 3

E:Kurba.

K:Miks ta on kurb?

E:Sest, et tema ema ära läheb.

K:Mis sa arvad, kuhu ema läheb?

E:Ära. Kolib teisse ära.

K: Kolib ära?

E: Mhm.

K:Mis sa arvad, kas ema ja Siiri näevad veel teineteist?

E: Ei. Ma ei tea. (Laps vaikib). Näevad, kui lähevad sinna majja. Kui emme...(pikalt vaikus).

K: Siis näevad, kui nad külla lähevad?

E: Mhm.

Situatsioon 4

E: Kurba.

K: Miks Siiri oli kurb?

E: Sellepärast, et ta tõmbas.

K:Mida ta tõmbas?

E: Pli...siia (laps näitab näpuga pildil peale).

K: Sõbra pildile tõmbas kriipsu?

E: Mhm.

K: Ja siis oli kurb või?

E: Mhm.

K: Kas tal juhtus see kogemata?

E: Jaa. Ükskord, kui Emma näiteks ei leidnud seda oma värviraamatut, siis ta sodis minu töö ära.

K: Mis sa tundsid siis?

E: Kurba.

K: Olid kurb. Mis sa arvad, mis Emma tundis?

E: Emma tundis rõõmu, et temal ei ole soditud.

K: Ahah. Vaata, siin on veel üks pilt.

Situatsioon 5

E: Kurba.

K: Miks on Mari kurb?

E: Seepärast, et tema ei saanud.

K: Miks tema ei saanud?

E: Seepärast, et temal polnud sünnipäeva.

K: Aga kui temal sünnipäev tuleb?

E: Siis saab tema.

K: Ja mida ta siis tunneb?

E: Siis on temal rõõm.

Situatsioon 6

E: Ta oli kurb.

K: Miks oli Mari kurb?

E: Sest, et ta lumememm lõhuti ära.

K: Jah, aga mida sõber võis tunda, kes seda aknast pealt vaatas?

E: Rõõmu.

K: Miks tema rõõmus oli?

E: Sellepärast, et tema lõhkis selle ära.

K: Siis oli tal hea meel?

E: Mhm.

Situatsioon 7

E: Hea.

K: Hea meel?

E: Mhm.

K: Miks tal oli hea meel?

E: Sest, et ta emal oli sünnipäev.

Situatsioon 8

E: Kurba.

K: Miks oli kurb?

E: Sellepärast, et ta tahtis seda kaissu võtta.

K: Aga siis ta ei saanud või?

E: Mhm.

K: Miks ta ei saanud?

E: Sest see oli kodus.

Situatsioon 9

E: Kurba.

K: Miks on ema kurb?

E: Sest ta rikkus asjad ära.

K: Kuidas ta rikkus?

E: Õues on ju must.

Situatsioon 10

E: Kurba.

K: Miks ta oli kurb?

E: Sellepärast, et õhupall lendas ära kaugele.

Situatsioon 11

E: Kurba.

K: Kurb oli?

E: Mhm.

K: Miks ta oli kurb?

E: Sellepärast, et Martin jäi haigeks.

K: Mari jäi haigeks.

E: Mhm.

K: Miks Mari kurb oli?

E: Sest tema ei saanud sünnipäevale minna.

K: Mhm. Aga mis tunne Martinil oli?

E: Rõõmus meel. Sest tema sai minna.

Situatsioon 12

E: Rõõmu.

K: Miks ta oli rõõmus?

E: Sest, et tema võitis.

K: Aga mida tundis õde, kes seda pealt vaatas?

E: Ka rõõmu.

K: Miks ta ka rõõmus oli?

E: Sest ka tema võitis.

K: Aga tema ju vaatas pealt ja õde võitis. Mida tundis see õde, kes pealt vaatas?

E: Rõõmu.

K: Miks ta oli rõõmus?

E: Sest ta õde võitis.

K: Tal oli õe üle hea meel või?

E: Mhm.

(Lõpetav vestlus)

Lisa 18. Neljas litereering

Intervjuu nr 4 (13.03.2013)

Intervjueerija K

Intervjueeritav R

(Sissejuhatav vestlus)

Situatsioon 1

R: Mmm..

K: Mis sa arvad?

R: Ma arvan, et ta on kurb, et tema vennal ei ole.

K: Mhm. Nüüd on järgmine pilt.

Situatsioon 2

R: Ta tunneb, et ta on rõõmus.

K: Miks ta on rõõmus?

R: Ta saab oma venna jalgrattaga sõita.

K: Mhm.

Situatsioon 3

R: Tunneb kurbust.

K: Miks Siiri tunneb kurbust?

R: Sest ta arvab, et ema ei tulegi enam tagasi.

K: Mis sina arvad, kas tuleb?

R: Tuleb.

K: Mis sa arvad, kuhu ema läks?

R: Ma arvan, et ta läks tööle.

K: Mhm.

Situatsioon 4

R: Kurbust.

K: Miks?

R: Et ta kogemata tegi.

K: Mhm.

Situatsioon 5

R: Et ta tahaks ka endale sellist.

K: Kas ta on kurb või rõõmus?

R: Õnnetu.

K: Miks?

R: Sellepärast, et temal ei olnud sünnipäev.

K: Nii. Nüüd on piltidega kõik. Nüüd on jutukesed. Aitad sa mind nendega ka?

R: Jah.

Situatsioon 6

R: Kurbust.

K: Miks oli Mari kurb??

R: Et ta venna lumememm lõhuti ära.

Situatsioon 7

R: Ee..Rõõmus tunne.

K: Miks ta on rõõmus?

R: Sest ta emal on sünnipäev.

Situatsioon 8

R: Ta oli kurb.

K: Miks

R: Sest ta jättis kaisuka maha.

K: Mhm.

Situatsioon 9

R: Kurbust, et kõik asjad katki läksid.

K: Mhm. Kas sul on ka kunagi midagi katki läinud?

R: Mmm..(laps ei oska vastata).

K: Näiteks mõni mänguasi on sul katki läinud kunagi?

R: Jaa.

K: Mida sa tundsid siis?

R: Ma olin õnnetu.

Situatsioon 10

R: Kurbust. Et ta õhupall lendas ära.

K: Mis sa arvad, mis ta teeb nüüd?

R: Hakkab nukuga mängima.

Situatsioon 11

R: Kurbust, et ta ei saanud tulla.

K: Aga mida tundis Martin?

R: Rõõmus tunne, et ta saab minna.

K: Mhm.

Situatsioon 12

R: Rõõmu.

K: Miks ta oli rõõmus?

R: Et ta õde võitis.

K: Kas sinu sõber on ka jooksupõistlust võitnud? Või mingit muud võistlust?

R: Ei, mina võitsin.

K: Mis sa siis tundsid?

R: Rõõmu.

(Lõpetav vestlus)

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina _____ **KAIDI MAISVÄLI** _____
(*autori nimi*)
(sünnikuupäev: _____ **05.01.1990** _____)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

TUNNETE MÕISTMINE JA EMPAATIA TAJUMINE 4-6 AASTASTE
LASTE RÜHMA NÄITEL _____
(*lõputöö pealkiri*)

mille juhendaja on _____ **INGER KRAAV** _____,
(*juhendaja nimi*)

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 20.05.2013